

सुभाषित व्याकरण - ११

Subhashit Grammar - 11

Compiler: Kishore Nayak

Editor: Padmakar Gangatirkar

शनिवार चैत्र कृष्ण षष्ठी १९४३, प्लव संवत्सर

देवानामिदमामनन्ति मुनयः कान्तं क्रतुं चाक्षुषम्।
रुद्रेणेदमुमाकृतव्यतिकरे स्वाङ्गें विभक्तं द्विधा।
त्रैगुण्योद्भवमत्र लोकचरितं नानारसं दृश्यते।
नाट्यं भिन्नरुचेर्जनस्य बहुधाप्येकं समाराधनम्॥१६१॥ -कालिदास-मालविकाग्निमित्र १.४

मुनयः नाट्यम्, देवानाम् चाक्षुषम् कान्तम् क्रतुम् आमनन्ति। रुद्रेण इदम् उमा-कृत-व्यतिकरे स्व-अङ्गे द्विधा विभक्तम् (अस्ति)। अत्र त्रैगुण्य-उद्भवम् लोक-चरितं नाना-रसम् दृश्यते। इदम् भिन्न-रुचे: जनस्य बहुधा अपि एकम् समाराधानम् (भवति) ॥

Sages (Bharatamuni and others) consider a drama to be a Yajnya which is soothing the eyes of the Gods. Shiva (Rudra) kept it his own body in two parts by marrying Uma. In a drama, one can see all types of emotions of the worldly life resulting from three inherent natural traits. Therefore, for people with different tastes, a drama is the only one, which delights fully.

नाट्यम्- dramatics, इदम्- this, it, विभक्तम्- divided, separated-क. भू. धा वि. of वि+भज्-to divided- भज्-भजति-ते १ ग. उ. प. to share, divide, त्रैगुण्योद्भवम्- consequence of three Gunas-त्रैगुण्य-three Gunas, उद्भवम् -arising, resulting, त्रैगुण्यात् उद्भवं -पञ्चमी तत्पुरुष स., लोकचरितम्- behaviour of the worldly life- लोक-people, world, चरितम्-behaviour-लोकस्य चरितम्- ष. तत्पुरुष स., नानारसम्- various emotions (feeling)-नाना-अव्यय-various, रसम्- emotions (feeling) & समाराधानम्-means of satisfying, delight, gratification-above in न. लिं. प्र. वि. ए. व., क्रतुम् - (क्रतुः) a sacrifice, Yajnya, कान्तम् -(कान्तः)-beloved, desired-क. भू. धा. वि. of कम्-कामयते १० ग. आ. प. to love, enamoured of & चाक्षुषम् - (चाक्षुषः)-adjctv-visual, sight, of the eyes -all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व., मुनयः-पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of मुनि-sage, Rishi, देवानाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of देव-God, आमनन्ति-वर्त. त्. पु. ब. व. of आ+मन्-आमनति- to consider, to worship- मन्-मनति १ ग. प. प. to worship, to be proud of (also मन्यते ४ ग. आ. प. & मनुते ८ ग. आ.प. to believe, think), रुद्रेण- पु. लिं. त्. वि. ए. व. of रुद्र-Lord Shiva, उमाकृतव्यतिकरे -by marrying Uma-उमा -Parvati, consort of Shiva, कृत-done-क. भू. धा वि. of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, व्यतिकरे- स. वि. ए. व. of व्यतिकर-blending together, mixing- कृतः व्यतिकरः- कृतव्यतिकरः -कर्मधारय स.- उमायाः कृतव्यतिकरः - ष. तत्पुरुष स., स्वाङ्गे-स. वि. ए. व. of स्वाङ्गं- in one's own body, स्व-one's own-अङ्गं-body-स्वस्य अङ्गः- ष. तत्पुरुष स., द्विधा-अव्यय-in two parts, splitting, अत्र-अव्यय-here, in this place, दृश्यते- gets seen- कर्मणि प्रयोग त्. पु. ए. व. of दृश-पश्यति १ ग. प. प. to see भिन्नरुचे:- ष. वि. ब. व. of भिन्नरुचि- different tastes-भिन्नः रुचिः- भिन्नरुचिः - कर्मधारय स., जनस्य-पुनः लिं. ष. वि. ए. of जन-people, बहुधा-अव्यय-mostly, largely, अपि-अव्यय- even, also, एकम्-अव्यय-only

यस्याः चोरः चिकुरनिकुरः कर्णपूरो मयूरः
भासो हासः कविकुलगुरुकालिदासो विलासः ।
हर्षो हर्षो हृदयवसति: पञ्चबाणस्तु बाणः
केषां नैषा कथय कविताकामिनी कौतुकाय ॥१६२॥- जयदेवस्य प्रसन्नराघव नाटकम्

यस्याः चिकुरनिकुरः चोरः, कर्णपूरः मयूरः, हासः भासः, विलासः कविकुलगुरुः-कालिदासः, हर्षः, हर्षः, हृदयवसति:-पञ्चबाणः तु बाणः, कथय केषाम् न एषा कविताकामिनी कौतुकाय (भवति)?

Whose moving flock (of hair) is poet named Chora, whose ear ornament is poet named Mayura, whose smile is poet named Bhaasa, whose amorous pastime is Master Poet Kaalidaasa, whose joy is poet named Harsha, in whose heart God of Love is nesting, is poet named Baana, tell me, who will not be desirous of this beautiful lady in the form of poetical compositions?

यस्याः -whose-स्त्री. लिं. ष. वि., ए. व. of यद्-who, चिकुरनिकुरः- unsteady (moving) flock (of hair)-चिकुर-adjctv-unsteady, moving, निकुर (निकुरु)- a flock, collection-चिकुरः निकुरः - कर्मधारय स., चोरः- poet named Chor, कर्णपूरः- an ear ornament (of flowers etc), मयूरः-poet named Mayura, हासः- laughter, भासः- poet named Bhaasa, विलासः- pleasure,amorous pastime, कविकुलगुरुः - Master Poet, कवि- poet, कुलगुरुः-family priest, teacher, कालिदासः- poet named Kaalidaasa,, हर्षः- joy, happiness, हर्षः -poet named Harsha, हृदयवसति: - dwelling in the heart -हृदय-heart, वसति:- dwelling, residing-हृदये वसति: -हृदयवसति: -स. तत्पुरुष स., पञ्चबाणः - epithet of God of Love- Madan, बाणः - poet named Baana-all above in पु. लिं. प्र. वि., ए. व., तु-अव्यय-as to, and now, on one's part, कथय- आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of कथ्-कथयति-ते १० ग. उ. प. to tell, speak, केषाम्-whose- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of किम्-who, न-no, not, एषा -एतद्-she, this woman & कविताकामिनी- beautiful lady in the form of poetical compositions- कविता- poem, कामिनी- beautiful lady, desirous lady, कविता एव कामिनी-कर्मधारय; कौतुकाय- for appreciation-पु/न. लिं. च. वि. ए. व. of कौतुक- appreciation, desire, longing

सुभाषितेन गीतेन युवतीनां च लीलया ।
मनो न भिद्यते यस्य स योगी ह्यथवा पशुः ॥१६३॥ - सुभाषित रत्न भाण्डागारं

यस्य मनः, सुभाषितेन, गीतेन, युवतीनाम् लीलया च, न भिद्यते, सः योगी हि अथवा पशुः (अस्ति)।

A person whose mind does not melt (break down) with a good Subhashit and a good poem and the playfulness of young women, is either a saint (ascetic) or an animal.

सुभाषितेन, गीतेन & लीलया- all -न. लिं. तृ. वि. ए. व. of सुभाषित- well-said - सु- अव्यय-well, good, beautiful, भाषित- created, spoken- क. भू. धा. वि. of (भाष-भाषते १ ग. आ. प. to speak, tell), गीत-verse, poem & लीला-play, amorous pastime, युवतीनाम्- स्त्री. लि. ष. वि. ब. व. of युवति-ती- young lady, च- and, यस्य-whose पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्-who, मनः - न. लिं. प्र. वि. ए. व. of मनस्-mind, heart, ने -no, not, भिद्यते-gets broken-कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of भिद्-भिनति-भिंते ७ ग. उ. प. to break, divide, सः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of तद्-he, योगी-पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of योगिन्- a saint, ascetic, हि-अव्यय-surely, indeed, अथवा पशुः -an animal.

**अखिलेषु विहङ्गेषु हन्त स्वच्छन्दचारिषु ।
शुकपञ्जरबन्धस्ते मधुराणां गिराम् फलम्॥१६४॥**

हन्त (हे) शुक, अखिलेषु स्वच्छन्दचारिषु विहङ्गेषु, ते मधुराणाम् गिराम् फलम्, (तं) पञ्जरबन्धः (असि) ॥

Alas, (Oh) Parrot, among all the freely moving birds, it is the fruit of your sweet talk, that you are confined in a cage!

शुक-Parrot-पु. लिं. सं. वि. ए. व., अखिलेषु, स्वच्छन्दचारिषु, विहङ्गेषु- all in पु/न. लिं. स. वि. ब. व. of अखिल-adjctv-whole, entire, all स्वच्छन्दचारिन्- freely moving- स्वच्छन्द- adjctv-self-willed, uncontrolled, wild- स्वच्छन्देन चरति इति- स्वच्छन्दचारिन्-उपपद तत्पुरुष स., छन्दः - Wish, desire, liking, Free will स्वस्य छन्दः - ष. तत्पुरुष स. विहङ्ग-bird, हन्त-अव्यय-indeclinable particle implying compassion, pity, joy, surprise, grief, ते-your -ष. वि. ए. व. of युष्मद्-you, मधुराणाम् & गिराम् -स्त्री. लि. ष. वि. ब. व. of मधुरा- sweet, pleasant, melodious & गिरा-speech, speaking, voice, फलम् - adjctv- fruit, result, consequence, पञ्जरबन्धः- confinement in cage- पञ्जर-cage, बन्धः-confinement, पञ्जरे बन्धः-स. तत्पुरुष स.

**इन्द्रेण भ्रंशिताऽहल्या, कन्यां ब्रह्माऽप्यकाङ्क्षात् ।
चन्द्रोऽहरदगुरोर्भार्या, न देवचरितं चरेत्॥१६५॥**

अहल्या इन्द्रेण भ्रंशिता | ब्रह्मा कन्याम् अपि अकाङ्क्षात् | चन्द्रः गुरोः भार्याम् अहरत्। (कः अपि) देवचरितम् न चरेत्।

Ahalya, also known as Ahilya, is the wife of the sage Gautama Maharishi. She was seduced by Indra, cursed by her husband for infidelity, and liberated from the curse by Rama. In one story, Brahma lost his fifth head because he desired his own daughter.

According to the Puranas, Tara, Brุhaspati's wife mothered a child named Budha, the god of Mercury, through Chandra.

Indra violated Ahalya, Brahma desired his own daughter, Chandra abducted wife of his teacher. (One) should not follow the path of Gods.

अहल्या & भ्रंशिता- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व.-भ्रंशित- प्रयोजक क. भू. धा. वि. of भ्रंश-
भ्रंशयति- made to deviate, fall, go astray -(भ्रंश-भ्रंशते १ ग आ. प & भ्रश्यति- ४ ग. प. प.),
इन्द्रेण-by Indra- पु. लिं. तृ. वि. ए. व., ब्रम्हा (ब्रह्मन्) & चन्द्रः-पु. लिं. प्र. वि. ए. व., कन्याम् &
भार्याम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of कन्या- daughter & भार्या-wife, अपि- अव्यय- even, also, and
अकाङ्क्षात् & अहरत् - both अनद्यतनभूत तृ. पु. ए. व. of काङ्क्षा-काङ्क्षाति १ ग. प. प. to desire,
long for & ह-हरति १ ग. प. प. to take, carry, steal, take away, गुरोः-पु. लिं. ष. वि. ए. व. of
गुरु- teacher, mentor, elder, देवचरितम् - न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of देवचरित- path of Gods-
देवानाम् चरितम् - ष तत्पुरुष स., न -no, not, चरेत्- विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of चर-चरति १ ग. प. प.

**उच्चैः एष तरुः फलं सुविपुलं दृष्टौव हृष्टः शुकः
पक्षं शाल्विनं विहाय जडधीः तं नारिकेरं गतः ।
तत्रारुह्य बुभुक्षितेन मनसा यतः कृतो भेदने
आशा तस्य न केवलं विगलिता चञ्चूः गता चूर्णताम् ॥१६६॥**

शुकः, एषः तरुः उच्चैः सुविपुलम् फलम् (इति) दृष्टा एव हृष्टः (भवति) । (स:) जडधीः, पक्षम्
शाल्विनम् विहाय, तम् नारिकेरम् गतः । तत्र आरुह्य, बुभुक्षितेन मनसा (तेन) भेदने यतः कृतः । न
केवलम् तस्य आशा विगलिता, (तस्य) चञ्चूः चूर्णताम् गता ॥

A parrot was very pleased to see this tall tree with lots of fruits. Leaving a ripe rice field, that stupid one, went to that coconut tree. After climbing up that tree, that starving parrot tried to break the coconut. Not only its hopes were ruined, its beak got shattered to pieces!

शुकः, एषः, तरुः, हृष्टः, जडधीः, गतः, यतः, कृतः- all in-पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of शुक- parrot,
एतद्- this, he, तरु-tree, हृष्ट-happy, pleased-क. भू. धा. वि. of हृष- हृषति १ ग. प. प. & हृष्यति
४ ग. प. प. to be delighted, happy, जडधीः- stupid, जड- adjctv-stupid, dull, धीः-स्त्री. लिं-
mind, conception- जडा धीः यस्य सः - जडधीः- बहुत्रीही स., गत- gone, reached- क. भू. धा.
वि. of गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go, यत- effort, exertion, endeavour, कृत- done, made - क.
भू. धा. वि. of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, उच्चैः - अव्यय-tall, high, सुविपुलम् -very
abundant, फलम् -fruit, दृष्टौ- on seeing- पू. का. वा. त्वांत धा. सा. अव्यय of दृश-पश्यति- to
see, observe, एव- अव्यय-just, only, पक्षम्- adjctv-ripe, full developed, perfect &
शाल्विनम्-द्वि. वि. ए. व. of शाल्विन्-of rice, made of rice- शालि:-rice, विहाय- leaving,

abandoning & आरुहा-climbing, mounting-both पू का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of वि+हा- (हा-जहाति २ ग. प. प. to leave, abandon & आ+रुह-(रुह-रोहति १ ग. प. प. to grow, rise, mount), तम् & नारिकेरम् -द्वि. वि. ए. व. of तद्- that, it & नारिकेर (नारिकेल) -coconut, तत्र- अव्यय- there, in that place, बुभुक्षितेन- तृ. वि. ए. व. of बुभुक्षित-adjctv- hungry, starving- (भुज्- भुनक्ति-भुंकते ७ ग. उ. प.)-क. भू धा. वि. of प्रयोजक - भोजयति- desiderative-बुभुक्षिति-ते to wish to eat) मनसा- तृ. वि. ए. व. of मनस्- mind, heart, भेदने- स. वि. ए. of भेदन- breaking, splitting, न- no, not, केवलम्-अव्यय- only, merely, entirely, तस्य-his, its- पु/न. लिं. ष. वि. ए. व. of तद्-he, it, आशा- desire, wish & विगलिता- destroyed, melted of-both- स्ती. लिं. प्र. वि. ए. व.- (विगलित-क. भू धा. वि. of वि+गल्-१ ग. प. प. to dip, drop), चञ्चूः - beak, चूर्णताम्-द्वि. वि. ए. व. of चूर्णता-powdering, breaking

तृषां धरायाः शमयत्यशेषां यः

सोऽम्बुदो गर्जति गर्जतूच्चैः ।

यस्त्वेष कस्यापि न हन्ति तृष्णां

स किं वृथा गर्जति निस्त्वपोऽब्धिः॥१६७॥ - शार्ङ्गधरपद्धतिः, श्लोकः १०८८

यः धरायाः तृषाम् अशेषाम् शमयति, सः अम्बुदः गर्जति ! (सः) गर्जतु उच्चैः! यः कस्य अपि तृष्णाम् न हन्ति, एषः निस्त्वपः अब्धिः तु, सः किम् वृथा गर्जति?

This cloud fully quenches the thirst of entire earth and thunders. Let him thunder (more) loudly! However, this shameless ocean, which does not quench anyone's thirst, why he is foolishly roaring (for no reason)?

This is an अन्योक्ति- The allegory of ocean refers to somebody with useless, empty, foolish or meaningless talk.

धरायाः- of the earth -स्ती. लिं. ष. वि. ए. व. of धरा-earth, तृषाम् , तृष्णाम् & अशेषाम् - स्ती. लिं. द्वि. वि. ए. व. of तृषा & तृष्णा -meaning of both is the same- thirst, desire & अशेषा-fully, without remainder- न शेष -नज्जत्युरुष स., यः, सः, अम्बुदः, अब्धिः, निस्त्वपः & एषः -all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of तद्-he, यद्-who, which, अम्बुद-cloud, अब्धि- ocean, निस्त्वप- shameless, imprudent, एतद्-this, शमयति- प्रयोजक वर्त. तृ. पु. ए. व. of शम्- cause to quench, calm, quell- (शम्-शाम्यति ४ ग. प. प.), गर्जति - वर्त. तृ. पु. ए. व. of गर्ज्-१ ग. प. प. (also गर्जयति-ते १० ग. उ. प.)- roar, growl, thunder, गर्जतु - आज्ञार्थ तृ. पु. ए. व. of गर्ज्-गर्जति, उच्चैः-अव्यय- loudly, powerfully, तु- अव्यय- surely, indeed, but, on the contrary, कस्य-whose- ष. वि. ए. व. of who, अपि- अव्यय- even, also, and, न - no , not, न कस्य-no one's, nobody's, हन्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of हन्- २ ग. प. प. to kill, put down, conquer,, किम् - why, वृथा-अव्यय- without reason, uselessly, foolishly

तोयैरल्पैरपि करुणया भीमभानौ निदाघे
 मालाकार, व्यरचि भवता या तरोरस्य पुष्टिः।
 सा किं शक्या जनयितुमिह प्रावृषेण्येन वारां
 धारासारानपि विकिरता विश्वतो वारिदेन ॥१६८॥ - सुभाषित रत्न भाण्डागारं

(हे) मालाकार ! भीमभानौ निदाघे अल्पैः अपि तोयैः भवता करुणया अस्य तरोः या पुष्टिः व्यरचि ।
 सा (पुष्टिः) किम् धारासारान् वाराम् अपि विकिरता प्रावृषेण्येन वारिदेन जनयितुम् इह शक्या?

(Oh) Gardener, you nurtured this tree kindly with little amount of water when the Sun was very hot in the summer. Can the clouds provide the (same nurture) during the rainy season, when water pours in torrents?

(A small amount of help when needed is more meaningful than a lot of it in times of abundance - This is अन्योक्ति - allegory, metaphor)

मालाकार-Gardener -पु. लिं. सं. वि. ए. व., भीमभानौ & निदाघे-पु. लिं. स. वि. ए. व. of -
 भीमभानु- blazing sun-भीम-fearful, formidable, भानु- sun-भीमः भानुः - कर्मधारय स. &
 निदाघ-summer, hot season, अल्पैः & तोयैः - तृ. वि. ब. व. of अल्प-adjctv- small, very little
 & तोयम्-न. लिं. -water, अपि-अव्यय-even, also, भवता & करुणया-तृ. वि. ए. व. of भवत्-पु.
 लिं.- Honorary pronoun-you, your honor & करुणा-स्त्री. लिं-compassion, अस्य-of this, his,
 its & तरोः- of the tree -ष. वि. ए. व. of इदम् -he, she, it & तरु- tree, या, सा, पुष्टिः & शक्या-
 स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्-what, which, तद्-she, पुष्टि-nurture, nourishment, growth &
 शक्य-possible, feasible-(also शक्नीय & शक्तव्य)- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of शक्-शक्नोति ५
 ग प. प. to be able, व्यरचि - अनद्यतनभूत द्वि. पु. ए. व. of वि+रच्-to provide, arrange- रच्-
 रचयति-ते to arrange, provide- रच्-१० ग. उ. प. to arrange, plan, contrive, किम् -what,
 which, whether, वाराम् & धारासारान्- द्वि. वि. ब. व. of वार्-न. लिं.- water & धारासार-strong
 stream धारा- stream or current सार-adjctv- excellent, strong सारा धारा- वि उत्तरपद
 कर्मधारय; विकिरता, प्रावृषेण्येन & वारिदेन --पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of विकिरत्-वर्त. धा. सा. वि.
 of वि+कृ (दीर्घ)- to throw about, spread out-कृ (दीर्घ)-किरति ६ ग. प. प. to scatter, प्रावृषेण्य-
 adjctv- produced in or related to rainy season & वारिद- cloud- (वारि ददाति इति- उपपद
 तत्पुरुष स.), जनयितुम्- प्रयोजक पू. का. वा. तुमन्त धा. सा. अव्यय of जन्-जनयति-to produce,
 to arise- जन्-जायते४ ग. आ. प. to be born, इह-अव्यय-here, at this place
 मा कुरु गुरुतागर्वं लघुन्यो नास्ति सागर त्वतः।
 जलसंग्रहमन्यस्मात्त्वयि सति कुर्वन्ति पोतस्थाः ॥१६९॥

(हे) सागर ! गुरुतागर्वम् मा कुरु ! त्वतः लघुः अन्यः न अस्ति । त्वयि सति पोतस्थाः, जलसंग्रहम् अन्यस्मात् कुर्वन्ति ॥

(Oh) Ocean, do not be arrogant about your vastness! No one is meaner than you are! People (travelling) in boats in your (vastness), store water from some other sources.

सागर-ocean-सं. वि. ए. व., गुरुतागर्वम् & जलसंग्रहम्- द्वि. वि. ए. व. of गुरुतागर्व - arrogance of greatness-गुरु- great, large गुरुता- greatness, large size, गर्व-arrogance, pride, गुरुतायाः गर्वम्- पञ्चमी तृ. तत्पुरुष स. & जलसंग्रह-water storage -जल- water, संग्रह-storage- जलस्य संग्रहम्- ष. तत्पुरुष स., मा-अव्यय-particle of prohibition- lest, that not, कुरु-प. प. आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of कृ-करोति-कुरुते - ८ ग. उ. प. -to do, त्वतः -from you-त्वम्+ ततस्, त्वम्-you-प्र. वि. ए. व. of युष्मद्-ततस् (ततः)-अव्यय- from that (person or place), लघुः & अन्यः प्र. वि. ए. व. of लघु-adjctv-small, mean & अन्य-the other, another, न-no, not, अस्ति-वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस्- २ ग. प. प. to be, exist, पोतस्थाः -पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of पोतस्थ-one staying in the boat- पोतः-boat, ship, पोते तिष्ठति इति- उपपद तत्पुरुष स., त्वयि -in you & सति-existing, being- स. वि. ए. व. of युष्मद्-you & सत्- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of अस्-to be, अन्यस्मात् - from different place-अन्य- different, other- अस्मात्-पं वि. ए. व. of इदम्-this, कुर्वन्ति-वर्त. तृ. पु. ब. व. of कृ-करोति-कुरुते - ८ ग. उ. प. -to do, make

रक्ष पात्रगतं स्नेहं प्रदीप श्रीविवर्धनम् ।

प्रयास्यन्ति विना तेन भस्मत्वं हि भवद्गुणाः ॥१७०॥ सुभाषित रत्न भाण्डागारं -

प्रदीप, पात्रगतम् श्रीविवर्धनम् स्नेहम् रक्ष। तेन विना भवद्गुणाः भस्मत्वम् हि प्रयास्यन्ति ॥

(This shloka is a pun having double meanings for words स्नेह & गुण)

(Oh) Lamp, save the oil in the container that enhances your flame. Without oil, your wicks will go to ashes. (स्नेहम्-oil, fat & गुण-wick)

Oh Enlightened one, cherish the friendship that increases your dignity. Without friendship, all your advantages will vanish-(स्नेहम्-love, affection, friendship & गुण- virtue, advantage, result)

प्रदीप-पु. लिं. सं. वि. ए. व.- Bright lamp, enlightened one, पात्रगतम्, श्रीविवर्धनम्, स्नेहम् & भस्मत्वम्-द्वि. वि. ए. व. of पात्रगत-existing in the holder/body-पात्र- vessel, holder, container, गत- gone, contained- क. भू. धा. वि. of गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go- पात्रे गतम्- सप्तमी तत्पुरुष स., श्रीविवर्धन- one which increases richness, glory- श्री- wealth, richness -

dignity विवर्धन्- increase- श्रियम् विवर्धते इति -उपपद तत्पुरुष स.(वि+वृध्-वर्धते १ ग. आ. प. to increase), स्नेह-oil/ kindness & भस्मत्व- state of ashes-भस्म-ash, रक्ष- आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of रक्ष-रक्षति-१ ग. प. प. to protect, save, तेन- its- तृ. वि. ए. व. of तद्- it, that, विना-अव्यय- without, except, भवद्गुणः- your wicks/your qualities -भवत्- honorary you, गुण- wick/quality, advantage, effect , results- भवतः गुणः- षष्ठी तत्पुरुष स., हि-अव्यय-surely, indeed, प्रयास्यन्ति-will become- सामान्य /द्वि. भविष्य. तृ. पु. ब. व. of प्र+या- to undergo, become-या-याति २ ग. प. प. to go, to go to

व्यसने वार्थकृच्छ्रे वा भये वा जीवितान्तरे।

विमृशंश्च स्वया बुद्ध्या धृतिमान्नावसीदति॥१७१ ॥ -रामायण-४.७.९

पाठभेद

व्यसने वार्थकृच्छ्रे वा भये वा जीवितावधौ।

विमृशंश्च स्वयं बुद्ध्या कृतान्तं प्रहसिष्यति॥

धृतिमान्, व्यसने वा अर्थकृच्छ्रे वा भये वा जीवितान्तरे (जीवितावधौ) वा, स्वया बुद्ध्या विमृशन् च, न अवसीदति (कृतान्तम् प्रहसिष्यति) ॥

A resolute and a self-deliberating intelligent person does not give up in difficult times, or in fearful situation or at loss of wealth or at the prospect of death. (He laughs at those who may destroy him).

धृतिमान्- A resolute/ steadfast person- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of धृतिमत्; व्यसने, अर्थकृच्छ्रे, भये, जीवितान्तरे & जीवितावधौ- all स. वि. ए. व. of व्यसन-difficult situation, hard time, अर्थकृच्छ्र- loss of wealth-अर्थ -wealth, money, कृच्छ्र- loss, shortage, अर्थस्य कृच्छ्र -ष. तत्पुरुष स., भय- terror, fear, जीवितान्तर- life threatening incident-जीवित- life, living, अन्तर-adjctv-failing, weakness, period, time, remainder-जीवितस्य अन्तर & जीवितावधि- death- अवधि-limit, end, termination- जीवितस्य अवधि: -both ष. तत्पुरुष स., वा-अव्यय- or, and, like, as, विमृशन् -contemplating- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of वि+मृश्- to think, contemplate- मृश्- मृशति- ६ ग. प. प. to reflect, deliberate (also to rub, touch, stroke), च-and, स्वया & बुद्ध्या - स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of स्व- pronominal adjctv- one's own & बुद्धि- mind, thinking, intellect, understanding, न- no, not, अवसीदति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of अव+सद्- to fail, perish- सद्- सीदति- १ (६) ग. प. प. to sit, sink down, live, to be dejected, कृतान्तम्-पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of कृतान्त- lord of death, who can destroy -अन्तम् करोति इति-उपपद तत्पुरुष स., प्रहसिष्यति-will laugh at- सामान्य (द्वि) भविष्य. तृ. पु. ए. व. of प्र+हस्- हस्-हसति- १ ग. प. प. to laugh, smile

एकोदरसमुद्भूता एक नक्षत्र जातकाः ।

न भवन्ति समाः शीले यथा बदरिकण्टकाः ॥१७२॥ -चाणक्य नीति

एकोदर-समुद्भूताः, एक नक्षत्र जातकाः, समाः शीले न भवन्ति, यथा बदरिकण्टकाः (इव) ॥

(Persons) Born out of the same womb and born under the same star constellation (with same horoscope) are not of same qualities and nature! For Example, (look at) the fruits and thorns of Jujube tree!

एकोदरसमुद्भूताः, जातकाः, समाः & बदरिकण्टकाः -पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of एकोदरसमुद्भूत-
born out of same womb, एक-one, single, उदर- stomach, womb, एकः उदरः-एकोदरः -
द्विगु स., समुद्भूत-born, spring up -क. भू धा. वि. of सं+उद्+ भू- (भू-भवति १ ग. प. प. to be,
exist), एकोदरे समुद्भूतः- एकोदरसमुद्भूतः -स. तत्पुरुष स., जातक-adjctv-born, produced,
horoscope, सम-adjctv-equal, similar & बदरिकण्टक-jujube fruit and thorn-बदरिः च
कण्टकः च -द्वंद्व स., बदरिः -(बेर in Hindi/ बोर in Marathi), एक नक्षत्र- (under) one star
constellation, शीले- स. वि. ए. व. of शीलम्-न. लिं- character, nature, quality, न- no, not,
भवन्ति-वर्त. तृ. पु. ब. व. of भू-भवति, यथा-अव्यय- like, similar to

रे रे रासभ वस्त्रभारवहनात् कुग्रासमश्वासि किं
राजाश्वावसथं प्रयाहज्जिणकभ्यूषान् सुखं भक्षय।
सर्वान् पुच्छवतो हयानभिवदन्त्यत्राधिकारे स्थिताः
राजा तैरुपदिष्टमेव मनुते सत्यं तटस्थाः परे ॥१७३॥ -भल्लटशतकम्

रे रे रासभ, वस्त्रभारवहनात् कुग्रासम् किम् अश्वासि ? राजाश्वावसथम् प्रयाहि, चणकभ्यूषान् सुखम्
भक्षय। अत्र अधिकारे स्थिताः सर्वान् पुच्छवतः हयान् (इति) अभिवदन्ति। राजा तैः उपदिष्टम् एव
सत्यम् मनुते, परे तटस्थाः (सन्ति)।

Oh, oh, donkey, after carrying this load of clothes, why do you eat bad food? Go to King's horse-stable and happily eat cakes made of chickpea. The officials posted there, think all animals with tail are horses. The King believes their advice as the truth. Others are indifferent!

(The verse is a satire on a state of mismanagement or maladministration and misgovernance, where horses and donkeys can be treated equally, where honest labor gets no recognition.)

रे -अव्यय- a vocative particle-Oh, रासभ- donkey, ass-पु. लिं. सं. वि. ए. व. , वस्त्रभारवहनात् -
पं. वि. ए. व. of वस्त्रभारवहन- carrying load of clothes- वस्त्र-cloth भार-load, वहन-carrying-

वस्त्रस्य भारः- वस्त्रभारस्य वहनम् - वस्त्रभारवहनम्- both ष. तत्पुरुष स., कुग्रासम् - bad or poor quality food, कृ- अव्यय- prefix implies, 'bad', 'poor quality', 'little';, ग्रासम् - food, mouthful, अश्वासि- वर्त. द्वि. पु. ए. व. of अश्-अश्वाति ९ ग. प. प. to eat consume (also अश्वते- ५ ग. आ. प. to pervade, to reach, go), प्रयाहि & भक्ष्य-आज्ञार्थ-द्वि. पु. ए. व. of- प्र+या- to walk, go to- या-याति-२ ग. प. प. to go, to go to & भक्ष-भक्षयति-ते १० ग. उ. प. - to eat, consume, किम्-अव्यय-a particle of interrogation-why, wherefore, राजाश्वावसथम् -पु. लिं. द्वि.. वि. ए. व. of राजाश्वावसथ- King's horse-stable - राजा-पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of राजन्-king, अश्व- horse, अवसथः- a dwelling place, habitation, अश्वानाम् अवसथः- अश्वावसथः; राजः अश्वावसथः - राजाश्वावसथः - both ष. तत्पुरुष स., चणकभ्यूषान् -न. लिं. ष. वि. ब. व. of चणकभ्यूष -cake made of chick-peas, -चणक- chick-pea, अभ्यूष-a sort of cake or bread, चणकानाम् अभ्यूषः चणकाभ्यूषः (षष्ठी-तत्पुरुषः), सुखम्- अव्यय- happily, well, joyfully, अत्र - अव्यय-here, at this place, अधिकारे- in authority- स. वि. ए. व. of अधिकार-authority, स्थिताः, परे, तटस्थाः -पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of स्थित- stood, standing- क. भू. धा. वि. of स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stand, stay, पर-other & तटस्थ-neuteral, indifferent, aloof, सर्वन्, पुच्छवतः, हयान् -पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of सर्व-all, entire, पुच्छवत्- one with a tail, हय- horse, अभिवदन्ति-वर्त. तृ. पु. ब. व. of अभि+वद्-to consider, express -वद्-वदति १ ग. प. प. to speak, say, तैः - by them-पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of तद्- he, उपदिष्टम् & सत्यम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of उपदिष्ट- advised, opined- क. भू. धा. वि. of उप+दिश- दिश- दिशति-ते ६ ग. उ. प. to show, point out, assign & सत्य- truth, मनुते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of मन्-८ ग. आ. प. to believe, think, fancy (also मन्यते-४ ग. आ. प.)

मन्दं निक्षिपते पदानि परितः शब्दं समुद्धीक्षते,
 नानाऽर्थाहरणं च काङ्क्षति मुदाऽलंकारमाकर्षति ।
 आदत्ते सकलं सुवर्णनिचयं, धत्ते रसान्तर्गतं,
 दोषान्वेषणतत्परो विजयते चोरोपमः सत्कविः ॥१७४॥

सत्कविः, चोरोपमः, पदानि मन्दम् निक्षिपते | परितः शब्दम् समुद्धीक्षते | नाना अर्थाहरणम् च काङ्क्षति | मुदा अलंकारम् आकर्षति | सकलम् सुवर्णनिचयम् आदत्ते | रसान्तर्गतम् धत्ते | दोषान्वेषणतत्परः विजयते।

(In this subhaashit, a good poet is compared with an expert thief by having double meaning to every object and verb of each sentence)

A good poet, like a thief, avoids the company of dull persons (puts his steps slowly), He has the ability to critically evaluate the words (listens to sound all around). He is always eager to bring out new or hidden meanings of words (desirous of stealing wealth), He is delighted and attracted by the use of various embellishments used in a poetry (happily

attracts jewellery). He appreciates the various sentiments embodied in the poetry (takes away gold collection). He is good at bringing out feelings/ sentiments in poetry (seizes, those things, hidden underground). And by his alertness in detecting the shortcomings of others (ease in moving around at night), achieves success.

सत्कविः-a good poet- सत्-adjctv- good, noble- कर्मधारय स., चोरोपमः- comparable to a thief-चोर -thief, उपमा- resemblance, comparison, similarity- यस्य उपमा चोरः इव अस्ति सः - बहुत्रीही स., पदानि- न. लिं. द्वि. वि. ब. of पद-a company, a place (step, foot,) मन्दम् शब्दम्, अर्थाहरणम्, अलंकारम्, सकलम्, सुवर्णनिचयम्- & रसान्तर्गतम् all न. लिं. द्वि. वि. ए. of मन्द-dull person (slowly), शब्द- word (sound), अर्थाहरण -bringing out new or hidden meanings (stealing of wealth), अलंकार - embellishments used in a poetry (jewellery/ ornaments) -सकल-adjctv- entire, all, whole सुवर्णनिचय-sentiments embodied in the poetry (gold collection) -सुवर्ण-sentiments embodied in the poetry (gold)-निचयम्- collection-सुवर्णस्य निचयम्- ष. तत्पुरुष स.,& रसान्तर्गत-emotional feelings/ sentiments in poetry (things hidden underground)-रस-emotional feelings/ sentiments in poetry- अन्तर्गत- hidden- रसेण अन्तर्गतम्-full with emotional feelings/ sentiments- तृ. तत्पुरुष स. (रसा-earth-रसायाम् अन्तर्गतम्-hidden underground- स. तत्पुरुष स.), निक्षिपते, समुद्धीक्षते, काङ्क्षति, आकर्षति, आदत्ते, धत्ते & विजयते- all वर्त. तृ. पु. ए. व. of नि+क्षिप् -to put, place, (cast off)-क्षिप् ६ ग. उ. प. & ४ ग. प.प. to throw, cast, सम्+उ+ईक्ष्-to evaluate, (listen)- ईक्ष् - ईक्षते १ ग. आ. प. to see, कान्क्ष् -१ ग. प. प. to wish, desire, आ+कृष्- to attract,, (extract)- कृष् -कर्षति-१ ग. प. प. to draw, drag, आ+दा- to take hold of, bear (take away) -दा- ददाति- दत्ते ३ ग. उ. प. to give, धा-दधाति-धत्ते ३ ग. उ. प. bring out, (seize, capture) & वि+ जि -आ. प.- to win, be successful- जि - जयति- १ ग. प. प. to win, परितः (परितस)-अव्यय-all around, in all direction, नाना-अव्यय- various, variety of, च-and, मुदा-स्त्री. लिं.- with joy, happily दोषान्वेषणतत्परः- good at finding shortcomings-दोष-shortcomings अन्वेषणम्-searching, funding out, तत्परः -expert, keen,- दोषाणाम् अन्वेषणम् - -ष. तत्पुरुष स. & दोषान्वेषणे तत्परः -स. तत्पुरुष स. (दोषा- स्त्री. लिं.-night, darkness-दोषायाम् अन्वेषणम् -दोषान्वेषणम्- स. तत्पुरुष स., दोषान्वेषणतत्परः- good at moving around at night)

अतो हास्यतरं लोके किंचिदन्यन्न विद्यते ।

यत्र दुर्जनमित्याह दुर्जनः सज्जनं स्वयम् ॥१७५॥ -महाभा. आदिपर्व ७४.९५

(इह) लोके हास्यतरम् अतः किंचित् अन्यत् न विद्यते, यत्र स्वयम् दुर्जनः; "सज्जनम् दुर्जनम्" इति आह ॥

In this world, there is nothing else more laughable than a person, bad himself, calls a good person as wicked!

(Do we all know somebody like that?).

लोके-पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of लोक-world, earth, अतः -(अतस)-अव्यय-from this, than this, हास्यतरम्- more laughable, हास्य- smile, laugh, तर, तम्- suffix used for comparative and superlative degrees, किंचित् - little, small thing, न किंचित्- nothing, none, अन्यत्-अव्यय- else, different, विद्यते & आह- वर्त. तृ. पु. ए. व. of विद्-४ ग. आ. प. to be, exist & ब्रू-ब्रवीति- आह, ब्रूते-२ ग. उ. प. to say, speak, यत्र-अव्यय-where, in which place, (when) दुर्जनम्- न. लिं. & दुर्जनः-पु. लिं.- प्र. वि. ए. व. of दुर्जन-wicked person- दुर्-अव्यय-a prefix indicating bad, difficult, hard, जन-person-, इति-अव्यय- likewise, so, स्वयम्-अव्यय-oneself, in one's own person, सज्जनम्-पु/न. लिं.- द्वि.. वि. ए. व. of सज्जन- good or noble person, सत्- noble, good, दुर्जन, सज्जन- प्रादिबहुव्रीही समास

**अन्यान् परिवदन् साधुः यथा हि परितप्यते।
तथा हि परिवदनन्यान् तुष्टो भवति दुर्जनः॥१७६॥** -महाभा. आदिपर्व ७४.९२

यथा साधुः; अन्यान् परिवदन् हि परितप्यते, तथा हि दुर्जनः अन्यान् परिवदन् तुष्टः भवति॥

A good person feels bad speaking ill of others. However, a wicked man is delighted to speak badly of others.

साधुः, दुर्जनः & तुष्टः-पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of साधु-noble person, दुर्जन- wicked man & तुष्ट- happy, satisfied- क. भू. धा. वि. of तुष्ट-तुष्टति ४ ग. प. प., अन्यान्- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of अन्य-the other, परि -अव्यय: Prefix to verbs and nouns to indicate about, opposite to, against, towards परिवदन् -speaking opposite, abuse, censure- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of परि+वद्-(वद्-वदति १ ग. प. प. to say, speak), यथा- in the manner, as, like & तथा-in the same way, likewise- both अव्यय & हि-अव्यय- indeed, surely, परितप्यते -gets pained, feels bad- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of परि+तप्- (तप्-तपति १ ग. प. प. to suffer pain, to be hot, shine, भवति-वर्त. तृ. पु. ए. व. of भू-१ ग. प. प. to be, exist

**अहो बत महत्कष्टं विपरीतमिदं जगत् ।
येनापत्रपते साधुरसाधुस्तेन तुष्टति॥१७७॥** -महाभा. ३.२.६४

येन साधुः अपत्रपते, तेन असाधुः तुष्टति! अहो बत इदम् महत् कष्टम्। (इदम्) जगत् (खलु) विपरीतम् (वर्तते) ॥

A wicked man feels happy from the same thing that makes a noble person ashamed.
Oh, what a pity, this world is indeed contradictory.

येन & तेन- पुन. लिं. त्. वि. ए. व. of यद्-which, what & तद्-that, it, अपत्रपते -gets ashamed/ turned away & तुष्टिः-gets delighted, feels happy -वर्त. त्. पु. ए. व. of अप+त्रप- (त्रप-त्रपते १ ग. आ. प. to be ashamed, abashed) & तुष्-४ ग प. प. to be pleased, satisfied, happy, साधुः -noble or good person & असाधुः - bad or wicked person-पु. लिं. प्र. वि. ए. व.- न साधुः - नज्ञतपुरुष स., अहो-अव्यय-a particle showing surprise/wonder-Oh, बत-अव्यय-a particle showing regret, sorrow, इदम् - this, महत्-adjctv- great, big, कष्टम्- bad, evil जगत्-the world, विपरीतम्-adjctv- contrary, opposite, reverse

काकः पक्षिषु चाण्डालः स्मृतः, पशुषु गर्दभः।

नराणां कोऽपि चाण्डालः स्मृतः, सर्वेषु निन्दकः॥१७८॥ -सुभाषित रत्न भाण्डागारं

काकः पक्षिषु चाण्डालः स्मृतः(अस्ति)। गर्दभः पशुषु (चाण्डालः स्मृतः अस्ति) । नराणाम् कः अपि चाण्डालः स्मृतः (अस्ति)। (परन्तु) सर्वेषु, निन्दकः (चाण्डालः स्मृतः) ॥

Among birds, a crow is considered the most despised. Among animals, a donkey is the most despised. Among men, it is the wicked person. However, among all, an abusing, defaming, or blaming person is the most despised.

काकः -a crow, चाण्डालः (चण्डालः)-adjctv- of wicked or cruel in deeds, of a lowest or most despised caste, स्मृतः -laid down, considered, declared, regarded- (क. भू. धा. वि. of स्मृ- स्मरति १ ग. प. प.), गर्दभः- a donkey, निन्दकः- abuser, blamingr, defamer & कः (किम्) who, what, which- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अपि-अव्यय- also, even, and- कः अपि- may be someone, someone, पक्षिषु, पशुषु & सर्वेषु- पु. लिं. स. वि. ब. व. of पक्षिन्-a bird, पशु-an animal & सर्व-pronominal adjctv- all, entire, whole, नराणाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of नर-a man, human

अभिज्ञानशाकुन्तले चतुर्थाङ्के श्लोकचतुष्टये प्रथम श्लोकम् (४.६): कण्वमुनिः वदति:

**यास्यत्यद्य शकुन्तलेति हृदयं संस्पृष्टमुल्कण्ठया,
कण्ठः स्तम्भितवाष्पवृत्तिकलुषश्चिन्ताजडंदर्शनम्।
वैकलव्यं मम तावदीद्वशमिदं स्नेहादरण्योकसः,
पीड्यन्ते गृहिणः कथं नु तनयाविश्लेषदुःखैर्नवैः ॥१७९॥**

अद्य शकुन्तला यास्यति इति हृदयम् संस्पृष्टम्(अस्ति), उल्कण्ठया कण्ठः, स्तम्भित-बाष्प-वृत्ति-कलुषः, दर्शनम् चिन्ताजडम् (च सन्ति)। स्नेहात्, अरण्योकसः मम इदम् वैकलव्यम् तावद् ईद्वशम्(अस्ति), गृहिणः नवैः तनयाविश्लेषदुःखैः कथम् नु पीड्यन्ते ?

As Shakuntala is leaving (to her husband's place today), my heart is sinking. Holding back my tears, my throat is (also) choked (I am not able to speak). My eyes have become blurred with worry. With my love for her, my forest dweller's agony (grief) is so great, how much grief may befall on (poor) householders, who send their daughter to her new home ?

अद्य-अव्यय-today, this day, यास्यति- सामान्य (द्वि) भविष्य तृ. पु. ए. व. of या-याति २ ग. प. प. to go, इति-अव्यय-as, this, because, हृदयम् -heart, mind & संस्पृष्टम् -touched thoroughly (न. लिं.)-संस्पृष्ट-क. भू. धा. वि. of सं+स्पृश्-(स्पृश्- स्पृशति ६ ग. प. प. to touch, to influence), कण्ठः- throat, स्तम्भितबाष्पवृत्तिकलुषः -choked due to holding back of tears- स्तम्भित-held back, suppressed -क. भू. धा. वि. of स्तंभ्-स्तंभते १ आ.प.-स्तभ्नोति ५ प. प. & स्तभ्नाति ९ प. प. to stop, बाष्प- tears, vapour, वृत्ति-flow, movement, कलुष-choked-बाष्पाणाम् वृत्तिः- बाष्पवृत्तिः-ष. तत्पुरुष स., स्तम्भितः बाष्पवृत्तिः -स्तम्भितबाष्पवृत्तिः - कर्मधारय स., स्तम्भितबाष्पवृत्त्या कलुषः- स्तम्भितबाष्पवृत्तिकलुषः- तृ. तत्पुरुष स., दर्शनम्-sight, vision & चिन्ताजडम्- bleared/blured due to worry-चिन्ता- worry, जड-adjctv- dull, paralysed-चिन्तया जडम् -तृ. तत्पुरुष स., इदम् - this, it, ईदशम्-adjctv-(ईदक्ष, ईदश, ईदशी)- such, of this kind & वैकल्प्यम्- agony, grief- (all न. लिं.)- all above in प्र. वि. ए. व., उत्कण्ठया-स्ती. लिं. तृ. वि. ए. व. of उत्कण्ठा- anxiety, sorrow, स्नेहात्-पं. वि. ए. व. of स्नेह-love, affection, अरण्योकसः; मम & गृहिणः- ष. वि. ए. व. of अरण्योकस्-forest dweller-अरण्य-forest, ओकस्-house, dwelling- यस्यओकः अरण्यम् अस्ति सः- बहुव्रीही स., अस्मद्-I, we, गृहिन्-householder, तावत्-adjct-so great, so much, नवैः & तनयाविश्लेषदुःखैः -तृ. वि. ब. व. of नव-adjctv-fresh, new & तनयाविश्लेषदुःख- sorrow of parting a daughter- तनया-a daughter, विश्लेष- separation, parting, दुःख- sorrow-तनयायाः विश्लेषम्- तनयाविश्लेषम्- तनयाविश्लेषस्य दुःखम्- both ष. तत्पुरुष स., कथम् - अव्यय- how, in what way, नु-अव्यय-particle having interrogative force- possibly, indeed, पीड्यन्ते- get tormented, pained, grieved-कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ब. व. of पीड-पीडयति-ते १० ग. उ. प.

कविकुलगुरुकालिदासस्य अभिज्ञानशाकुन्तले चतुर्थङ्के श्लोकचतुष्टये द्वितीय श्लोकम्- ४.१८
कण्वमुनिः वदति।

शुश्रूषस्व गुरुन् कुरु प्रियसखीवृत्तिं सपलीजने,
भर्तुर्विप्रकृतापि रोषणतया मा स्म प्रतीपं गमः।
भूयिष्ठं भव दक्षिणा परिजने भाग्येष्वनुत्सेकिनी,
यान्त्येवं गृहिणीपदं युवतयो वामाः कुलस्याधयः॥१८०॥-पाठभेद भर्तुः -पत्यः

गुरुन् शुश्रूषस्व, सपतीजने प्रियसखीवृत्तिम् कुरु, भर्तुः(पत्यः) विप्रकृता अपि प्रतीपम् मा स्म गमः, परिजने भूयिष्ठम् दक्षिणा भव, भाग्येषु अनुत्सेकिनी (भव)। युवतयः गृहिणीपदम् एवम् यान्ति। वामाः कुलस्य अधयः (भवति)

(At your new home) Be obedient to all elders and behave friendly with other wives (of the King). In case the husband teases you, do not quarrel with him. Be kind to all your attendants. Do not be proud of your fortunes. Married women of the house behave in this manner. Those who behave contrary, disrepute the family.

गुरुन्-पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of गुरु- elders, seniors, शुश्रूषस्व, कुरु, भव - आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of desiderative of श्रु-शुश्रूयते- to be attentive or obedient, serve (also hear, listen), कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, भू-भवति-१ ग. प. प. to be, exist, सपतीजने-स. वि. ए. व. of सपतीजन- other wives, fellow wives, प्रियसखीवृत्तिम्- द्वि. वि. ए. व. of प्रियसखीवृत्ति- friendly behaviour- प्रिय- loving, सखी- friend, वृत्ति- behaviour-प्रिया सखी & प्रियसखी इव वृत्ति both कर्मधारय स., भर्तुः & पत्यः --पु. लिं. ष. वि. ए. व. of भर्तु & पति- husband, विप्रकृता-स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of विप्रकृत-क. भू. धा. वि. of विप्र+कृ- insulted, teased, harassed- (कृ- to do -see above), अपि- अव्यय-even, also, प्रतीपम्- द्वि. वि. ए. व. of प्रतीप- opposition, disobedience मा-अव्यय-particle of prohibition- lest, that not, स्म- a pleonastic particle generally added to 'मा', गमः- going, moving, परिजने-स. वि. ए. व. of परिजन- attendants, maids- परि- अव्यय- around, in addition, outside, जन- folk, people- कर्मधारय स., भूयिष्ठम्- adjctv-mostly, exceedingly, दक्षिणा & अनुत्सेकिनी- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of दक्षिण- courteous, pleasing & अनुत्सेकिन्- one who has absence of haughtiness or pride- नज्जतत्पुरुष स., भाग्येषु-in prosperity, fortunes-स. वि. ब. व. of भाग्य. युवतयः, वामाः & अधयः - स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of युवती- young lady, woman, वाम-adjctv- acting contrary, perverse, vile & अधस्- degradation, disease, गृहिणीपदम्-द्वि. वि. ए. व. of गृहिणीपद- dignity of the wife of the householder-गृहिणी- lady of the house, पद- position- गृहिण्याः पदम्-ष. तत्पुरुष स., एवम्- अव्यय-thus, in this manner, यान्ति-वर्त. तृ. पु. ब. व. of या-याति २ ग. प. प. to go, to go to, to become, कुलस्य- ष. वि. ए. व. of कुल-family, race.

कविकुलगुरुकालिदासस्य अभिज्ञानशाकुन्तले चतुर्थङ्के श्लोकचतुष्टये तृतीय श्लोकः ४.९-
कण्वमुनिः वृक्षां वदति-

पातुं न प्रथमं व्यवस्थति जलं युष्मास्वपीतेषु या,
नादत्ते प्रियमण्डनापि भवतां स्नैहेन या पल्लवम्।
आद्ये वः कुसुमप्रसूतिसमये यस्या भवत्युत्सवः,
सेयं याति शकुन्तला पतिगृहं सर्वैरनुज्ञायताम्॥१८१॥

या प्रथमम् अपीतेषु युष्मासु, जलम् पातुम् न व्यवस्थति, या प्रियमण्डना अपि स्नेहेन भवताम् पल्लवम् न आदत्ते, वः आद्यै कुसुम-प्रसूति-समये यस्याः उत्सवः भवति, इयम् शकुन्तला पति-गृहम् याति। सा सर्वैः अनुज्ञायताम्।

The one, who without giving you water first, does not drink water herself; who loves to decorate herself, but due to affection for you, does not pluck your tender leaves; who celebrates with joy at the time of your first blossom, she, that Shakuntala, is leaving for her husband's bhome. May you all give consent to her to leave!

या, सा, इयम्, शकुन्तला & प्रियमण्डना-स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्- who, which, तद्- she, that, इदम्- this (she) शकुन्तला- name & प्रियमण्डना- one who is fond of decorating self- मण्डने प्रीणाति इति- प्रियमण्डना- उपपद तत्पुरुष स. or मण्डनम् प्रियम् यस्याः सा- बहुव्रीही स., मण्डनं- The act of decorating, decoration युष्मासु & अपीतेषु- स. वि. ब. व. of युष्मद्- you & अपीत- not taken a drink- न पीत -नज्जतपुरुष स.- पीत-taken a drink, quenched the thirst - क. भू. धा. वि. of पा- पिबति-१ ग. प. प. to drink, प्रथमम्, जलम्, पल्लवम् & पतिगृहम् -न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of प्रथम-adjctv- at first, earlier, prior, जल- water, पल्लव- blossom, twig, sprout & पतिगृह- Husband's home- पति-husband, master, गृहम्- home, residence- पत्यः गृहम्- ष. तत्पुरुष स., पातुम् -for drinking- हेत्वर्थक तुमन्त धा. सा. अव्यय of पा-पिबति, न-no, not, व्यवस्थति, आदत्ते, भवति & याति -all वर्त. तृ. पु. पु. ए. व. of वि+अव+अस्- to attempt, undertake- अस्-अस्यति-४ ग. प. प. to throw, cast, आ+दा- to accept, receive, seize-दा- ददाति-दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant, भू-१ ग. प. प. to be, exist & या- २ ग. प. प. -to go, to leave , अपि-अव्यय-also, even, स्नेहेन- with love, affection- तृ. वि. ए. व. of स्नेह, भवताम् & वः- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of भवत्-respectful pronoun- 'you' & युष्मद्-you, आद्यै & कुसुमप्रसूतिसमये both स. वि. ए. व. of आद्य-adjctv-first, pre-eminent, यस्याः -स्त्री. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्-who, which, उत्सवः -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of उत्सव-celebration, सर्वैः - पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of-सर्व-all, entire, whole- pronominal adjctv- अनुज्ञायताम्- प्रयोजक आज्ञार्थ तृ. पु. ए. व. of अनु+ज्ञा-to get permission, consent to leave-(ज्ञा-जानाति-जानीते ९ ग. उ. प. to know, learn)

कविकुलगुरुकालिदासस्य अभिज्ञानशकुन्तले चतुर्थाङ्के श्लोकचतुष्टये चतुर्थ श्लोकः -४.१७ -
कण्वमुनिः वदति :

अस्मान्साधु विचिन्त्य संयमधनानुच्छैः कुलं चात्मनः
त्वय्यास्याः कथमप्यबान्धवकृतां स्नेहप्रवृत्तिं च ताम्।
सामान्यप्रतिपत्तिपूर्वकमियं दारेषु दृश्या त्वया,
भाग्यायत्तमतः परं न खलु तद्वाच्यं वधूबन्धुभिः॥१८२ ॥

अस्मान् संयमधनान् साधु विचिन्त्य उच्चैः कुलम् च आत्मनः त्वया अस्याः स्नेहप्रवृत्तिम् च ताम् कथम् अपि बान्धवकृताम्। त्वया इयम् सामान्य-प्रतिपत्ति-पूर्वकम् दारेषु दश्या। अतः परम् भाग्य-आयत्तम्। तद् वधूबन्धुभिः न खलु वाच्यम्।

Considering us as simple and restrained mendicants, you, coming from a high family, have somehow, married this friendly girl. Keeping all this in mind, you should at least treat her in the same way as your other wives. Beyond that, anything will be as per destiny. That surely cannot be said by the Bride's relatives.

अस्मान् & संयमधनान् -पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of अस्मद्- I, we & संयमधन- person having restraint -संयम- restrain, धन- wealth, possession- संयमः धनम् यस्य सः -बहुव्रीही or संयमः एव धनम् -कर्मधारय स., साधु- अव्यय- nice, good, well-conducted, विचिन्त्य- considering, taking for- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of वि+चिन्त्- to think, take into consideration- चिन्त्- चिन्तयति-ते १० ग. उ., उच्चैः -अव्यय-high, powerful, कुलम्- class, race, family, च- and, आत्मनः:-by yourself- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of आत्मन्- self, त्वया-by you- तृ. वि. ए. व. of युष्मद्-you, अस्याः-her -स्त्री. लिं. ष. वि. ए. व. of इदम्-she, स्नेहप्रवृत्तिम् बान्धवकृताम् & ताम् -स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of स्नेहप्रवृत्ति-friendly nature- स्नेह- love, friendship, प्रवृत्ति-conduct, behaviour, nature- स्नेहमय प्रवृत्तिः - कर्मधारय स. बान्धवकृत- made relationship with, married- बान्धव- relative, कृत- made-क. भू. धा. वि. of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do -बान्धवम् कृतम् - द्वि. तत्पुरुष स.,& कथम् अपि-अव्यय-somehow, इयम् & दश्या -स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of इदम् -she & दश्य-(also दर्शनीय द्रष्टव्य)- to be seen, considered- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of दश्- पश्यति१ ग. प. प. to see, consider, सामान्य- adjctv- common, general, प्रतिपत्ति- compliance, acceptance, पूर्वक- adjctv- with, inclusive of, सामान्यः प्रतिपत्तिः - कर्मधारय स., सामान्यप्रतिपत्त्या पूर्वकम् - सामान्यप्रतिपत्तिपूर्वकम् - with general acceptable requirement, दारेषु - पु. लिं. स. वि. ब. व. of दारा- wife, अतः (अतस्)- अव्यय- than this, from this, परम् -अव्यय- beyond, thereafter, भाग्य-आयत्तम् -dependent on, resting with- क. भू. धा. वि. of आ+यत्-यत्-यतते१ ग. आ. प. to attempt, strive, वधूबन्धुभिः - पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of वधूबन्धु- relative of the bride- वधू-bride, बन्धु-brother, relative, वध्वाः बन्धुः - ष. तत्पुरुष स., न- no, not खलु - अव्यय-surely, indeed, तद् - that, it, वाच्यम्-said-वाच्य- (also वचनीय & वक्तव्य)- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of वच्-वक्ति २ ग. प. प. to say, speak

अग्निः शेषं ऋणः शेषं शत्रुः शेषं तथैव च |

पुनः पुनः प्रवर्धेत तस्मात् शेषं न कारयेत्॥१८३॥ -चाणक्य नीति

(यदि) अग्निः शेषम् (अवतिष्ठति), (सः) पुनः पुनः प्रवर्धेत | तथा एव ऋणः शेषम् शत्रुः शेषम् च (भवति)। तस्मात् शेषम् न कारयेत्॥

An incomplete fire may flare up repeatedly. The same is true of a debt and an enemy. Therefore, do not to keep their remnants.

अग्निः- fire, ऋणः -debt, शत्रुः -enemy- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., शेषम्- remainder, rest, पुनर् (पुनः)-अव्यय- again, once more- पुनः पुनः - repeatedly, frequently, प्रवर्धते-विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of वृध-वर्धते १ ग. आ. प. to grow, increase, तथा-अव्यय- like wise, in the same manner, एव- अव्यय-only, just so, च-and, तस्मात्- therefore, from that- पं. वि. ए. व. of तद्-that, it, न -no, not, कारयेत्- विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of प्रयोजक कृ- कारयति-ते- (कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make)

**नागो भाति मदेन स्वं जलधरैः पूर्णन्दुना शर्वरी
शीलेन प्रमदा जवेन तुरगो नित्योत्सवैर्मन्दिरम्।
वाणी व्याकरणेन हंसमिथुनैर्नद्यः सभा पण्डितैः
सत्पुत्रेण कुलं नृपेण वसुधा लोकत्रयं भानुना ॥१८४॥**
पाठभेद - स्वं जलधरैः:- कं जलरूहैः, भानुना -विष्णुना

नागः मदेन, स्वम् जलधरैः: (कम्- जलरूहैः), शर्वरी पूर्णन्दुना, प्रमदा शीलेन, तुरगः जवेन, मन्दिरम् नित्योत्सवैः, वाणी व्याकरणेन, नद्यः हंसमिथुनैः, सभा पण्डितैः, कुलम् सत्पुत्रेण, वसुधा नृपेण (तथा), लोकत्रयम् भानुना (विष्णुना) भाति ॥

An elephant shines with intoxication. A sky shines with rain-clouds (a water pond shines with lotuses). A night sky shines with full moon. A woman shines with good character. A horse is spendidwith speed. A temple shines with regular festivals. A speech sounds good with good grammar. Rivers look beautiful with pairs of swans. An assembly shines with scholars. A familytree is enhanced with a good son. The Earth shines with a good King. The three worlds (the Universe) shine with the Sun (Lord Vishnu).

नागः -(पु. लिं.)- elephant, स्वम् -sky, कम्- water, शर्वरी-(स्त्री. लिं.) night, प्रमदा-(स्त्री. लिं.)-a lady, woman, मन्दिरम्- (न. लिं.) a temple, वाणी-(स्त्री. लिं.)-speech, talk, सभा (स्त्री. लिं.)-assembly, meeting, कुलम्-(न. लिं.) -a family, race, तुरगः -(पु. लिं.)- a horse, वसुधा (स्त्री. लिं.)- earth, world, लोकत्रयम् -Universe, three worlds collectively-all in प्र. वि. ए. व., नद्यः- rivers, स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व., मदेन, पूर्णन्दुना, शीलेन, जवेन, व्याकरणेन, सत्पुत्रेण, नृपेण, भानुना (विष्णुना) -all in-तृ. वि. ए. व. of मद- fluid that exudes from temples of an elephant in rut, intoxication, पूर्णन्दु- full moon; पूर्णः इन्दुः - कर्मधारय स., शील- character, behavior, जव- speed, swiftness, व्याकरण-grammar, सत्पुत्र- good son, सत्-good, noble, पुत्र-son - कर्मधारय स., नृप- king, भानु- Sun (Lord Vishnu), नित्योत्सवैः, जलधरैः, जलरूहैः, हंसमिथुनैः,

पण्डितैः-तृ. वि. ब. व. of नित्योत्सव- festival every day-नित्य-every day, उत्सव-festival-
 नित्यम् उत्सवम्- कर्मधारय स., जलधर- cloud- जलम् धरति इति- उपपद तत्पुरुष स., जलरुह-
 lotus जले रोहति इति- उपपद तत्पुरुष स., हंसमिथुन-a pair of swans- हंसयोः मिथुनम् - ष.
 तत्पुरुष स., पण्डित-scholar, learned man, भाति-वर्त. तृ. पु. ए. व. of भा- २ ग. प. प. to shine,
 look splendid

**कुतः कृतघ्रस्य यशः कुतः स्थानं कुतः सुखम्।
 अश्रद्धेयः कृतघ्ने हि कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः॥१८५॥** -महाभा. शान्ति.१७३/२०

कृतघ्रस्य कुतः यशः, कुतः स्थानम्, कुतः सुखम् (लभते)? कृतघ्नः अश्रद्धेयः हि (भवति)। कृतघ्ने
 निष्कृतिः न अस्ति॥

How can an ungrateful person be successful? How can he have any respectable position? How can he be happy? An ungrateful person is not trustworthy at all. There is no atonement for him.

कृतघ्रस्य, कृतघ्नः & कृतघ्ने- पु. लिं. ष., प्र. & तृ. वि. ए. व. of कृतघ्न- ungrateful, कुतः (कुतस)-
 अव्यय- from where, how, in what manner, यशः (पु. लिं.) - success, स्थानम्-(न. लिं.)-
 position, dignity, सुखम्-(न. लिं.)- happiness, अश्रद्धेयः & निष्कृतिः - प्र. वि. ए. व. of अश्रद्धेय-
 (पु. लिं.) untrustworthy - न श्रद्धेय - नज्ञतपुरुष स.-श्रद्धेय (also श्रद्धितव्य & श्रद्धनीय)-कर्मणि
 वि. धा. सा. वि. of श्रद्ध+धा- to believe, confide, put faith in-(श्रत्-अव्यय-prefix to धा-
 दधाति-धत्ते ३ ग. उ. प - to hold, put, place) & निष्कृति- निस्+कृति- (स्त्री. लिं.)-undoing,
 atonement, acquittance, discharge of debt or obligation-निस् -अव्यय-prefix to nouns
 derived from verbs implies- 'crossing over' 'transgressing' कृति-doing, action, हि-
 अव्यय-surely, indeed, न-no, not, अस्ति-वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस्-२ ग. प. प. to be, exist

**जरा रूपं हरति हि धैर्यमाशा
 मृत्युः प्राणान् धर्मचर्यामिसूया।
 क्रोधः श्रियं शीलमनार्यसेवा
 हियं कामः सर्वमेवाभिमानः॥१८६॥** -महाभा. उ. पर्व अ.३५

जरा रूपम् हरति, आशा धैर्यम्, मृत्युः प्राणान्, असूया धर्मचर्याम्, क्रोधः श्रियम्, अनार्यसेवा शीलम्,
 कामः हियम्, अभिमानः सर्वम् एव हि (हरति)॥

Old age takes away beauty. Greed destroys confidence. Death takes away life. Jealousy spoils good conduct. Anger destroys the wealth. Character is lost by serving a non-honorable person. Lust loses modesty. However, arrogance will surely destroy everything!

जरा (जरस)-old age, infirmity, आशा- greed, desire, असूया - jealousy, अनार्यसेवा- service to uncultured person-(अनार्य-uncultured person & सेवा- service - अनार्यस्य सेवा-ष. तत्पुरुष स.)- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., मृत्युः - death, क्रोधः - anger, कामः -lust, desire for sensual pleasure, अभिमानः -false pride, arrogance- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., रूपम्, धैर्यम्, शीलम् & सर्वम्- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of रूप -figure, beauty, धैर्य- confidence, शील-character, nature, सर्व-entire, all, धर्मचर्यम्, श्रियम्, हियम् - all in- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of धर्मचर्या- good conduct, श्री- wealth, prosperity, ह्री - modesty, प्राणान्- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of प्राण- life, life, एव- just, just so & हि - indeed, surely, even - both अव्यय, हरति-वर्त. तृ. पु. ए. व. of हृ- १ ग. प. प. to take away, steal कामः - desire, lust, affection

दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्ययालंकृतो अपि सन्।

मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयंकरः॥१८७॥ - मर्तृहरी नीतिशतक

दुर्जनः, विद्ययाअलंकृतः अपि सन्, परिहर्तव्यः (भवति)। मणिना भूषितः असौ सर्पः, किम् न भयंकरः (भवति)?

An evil person, even well educated, is to be avoided. Is not this snake, well adorned with a jewel, not scary?

दुर्जनः, परिहर्तव्यः, भूषितः, अलंकृतः, सर्पः, सन्, भयंकरः & असौ -all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of दुर्जन- bad or evil person-दुर्-अव्यय- prefix used to imply 'bad', 'hard', 'difficult', जन-person, - प्रादिबहुव्रीही समास, परिहर्तव्य - to be shunned, avoided - कर्मणि वि. धा. सा. वि. of परि+हृ - (हृ-हरति १ ग. प. प. to take away, steal), भूषित- adorned, qualified- क. भू. धा वि. of भूष- भूषति १ ग. प. प. & भूषयति-ते १० ग. उ. प. to adorn, decorate, अलंकृत-adorned, decorated - क. भू. धा वि. of अलं+कृ -(कृ -करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to to, male, सर्प-snake, सन् -being वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of अस्-अस्ति २ ग. प. प. to be, exist, भयंकर- terrifying, terrible- भयम् करोति इति-उपपद तत्पुरुष स. & अदस् -that, he, विद्यया-स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of विद्या - knowledge, education, मणिना-पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of मणि-jewel, gem, किम् - अव्यय-used as a particle of interrogation- 'isn't it', न-not, no

दुर्जनः सुजनीकर्तुं यत्नेनापि न शक्यते।

संस्कारेणापि लशुनं कः सुगन्धीकरिष्यति॥१८८॥

(कोऽपि) दुर्जनः सुजनी-कर्तुं यत्नेन अपि न शक्यते। कः लशुनम् संस्कारेण अपि सुगन्धी-करिष्यति ?

Even with great effort, it is not possible to turn an evil person into a good one. Who will, even with great refinement, make garlic fragrant?

दुर्जनः & कः -both पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of दुर्जन- bad or wicked person & किम्- who, सुजनीकर्तुं -हेत्वर्थक तुमन्त धा. सा. अव्यय - of सुजनीकृ- to turn into a good man (कृ-करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to make, do & सुजन- noble or good person), यत्नेन & संस्कारेण- तृ. वि. ए. व. of यत्न- attempt, effort & संस्कार- processing, refining, अपि- अव्यय-even, also, and, न- no, not, शक्यते- makes it happen/possible कर्मणि प्रयोग वर्त. तृ. पु. ए. व. of शक्-शक्यति-ते ४ ग उ. प. to be able, to have power, लशुनम्-पु/न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of लशु(शू)न- garlic, सुगन्धीकरिष्यति- सामान्य (द्वि.) भविष्य तृ. पु. ए. व. of सुगन्धीकृ- to make fragrant-(कृ- see above & सुगन्ध- fragrance)

**निन्दां यः कुरुते साधोः, तथा स्वं दूषयत्यसौ।
खे भूतिं यः क्षिपेदुच्चैः, मूर्धि तस्यैव सा पतेत्॥१८९॥- दृष्टान्तकलिकाशतकम् २७**

यः साधोः: निन्दाम् कुरुते तथा असौ स्वम् दूषयति। यः खे उच्चैः भूतिम् क्षिपेत् सा (भूतिः) तस्य एव मूर्धि पतेत् ॥

A person, who insults a good person, insults himself. One who throws ash high towards the sky, that ash will fall on his head only.

यः & असौ-पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्-who & अदस्- that, he, साधोः: & तस्य -पु. लिं. ष. वि. ए. व. of साधु - a noble or good person & तद्- he, निन्दाम्, स्वम् & भूतिम् - द्वि. वि. ए. व. of निन्दा -स्त्री. लिं.- Insult, blame, स्व-पु. लिं.- one's own, भूतिः:-स्त्री. लिं.-ashes (also means: existence, well-being, wealth, dignity, epithet of Shiva, Vishnu etc), कुरुते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, तथा- अव्यय- this way, in that manner, by that, दूषयति- प्रयोजक वर्त. तृ. पु. ए. व. of दुष्- to blame, insult, sully - दुष्-दुष्यति ४ ग. प. प. to be bad or corrupted, be spoiled, खे- स. वि. ए. व. of खम्- sky, उच्चैः - अव्यय- high, above, upwards, क्षिपेत् & पतेत् - विधर्थ तृ. पु. ए. व. of क्षिप्-क्षिपति-ते ६ ग. उ. प. & क्षिप्यति ४ ग. प. प. to throw, cast, send & पत्-पतति १ ग. प. प.- to fall, come down, सा- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of तद्-she, एव-अव्यय- just, just so, only, मूर्धि- पु. लिं. स. वि. ए. व. of मूर्धन्- head, top

**निर्माय खलजिह्वाग्रं सर्वप्राणहरं नृणाम्।
चकार किं वृथा शस्त्रविषवहीन् प्रजापतिः॥१९०॥**

प्रजापतिः नृणाम् सर्वप्राणहरम् खलजिह्वाग्रम् निर्माय, किम् वृथा शस्त्रविषवहीन् चकार?

After creating the tongue of evil persons, capable of completely killing a person, why did the Creator make other weapons, poison and fire?

प्रजापतिः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व.-the God presiding over creations, epithet of Lord Brahma-
प्रजा-people, generation, propagation, birth- पति-lord, master, husband-प्रजानाम् पतिः -ष.
तत्पुरुष स., नृणाम् - पु. लिं. ष. वि. ब. व. of नृ- a man, person, सर्वप्राणहरम् -capable of killing
in all respect-सर्व-all, entire, full, प्राण- life, breath of life, हर-adjctv- taking away,
removing (ह-हरति १ ग. प. प.)- सर्वः प्राणः -सर्वप्राणः - all five Pranas, entire life-
कर्मधारय स., सर्वप्राणान् हरति इति -सर्वप्राणहर- उपपद तत्पुरुष स., खलजिह्वाग्रम् -tip of a
wicked man's tongue-खल- wicked man, जिह्वा- tongue, अग्र- adjctv- tip, foremost, chief-
खलस्य जिह्वा- खलजिह्वा & खलजिह्वायाः अग्रम् खलजिह्वाग्रम् both ष. तत्पुरुष स., निर्माय- after
creating- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of निस् (निर) +मा-to create, bring into
existence- (मा-माति २ ग. प. प. to measure, to limit, mark off), वृथा-अव्यय-in vain, to no
purpose, unnecessarily, किम्- why, शस्त्रविषवहीन् -द्वि. वि. ब. व. of शस्त्र -weapon, arms,
विष- poison, वहि- fire, शस्त्रम् च विषम् च वहिः च- द्वंद्व समास, चकार- परोक्षभूत तृ. पु. ए. व.
of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make

मृदुना सलिलेन हन्यमानान्यवघृष्टन्ति गिरेरपि स्थलानि।
उपजापविदां च कर्णजापैः किमु चेतांसि मृदूनि मानवानाम्॥१९१॥.पञ्चतन्त्र

मृदुना सलिलेन हन्यमानानि गिरे: स्थलानि अपि अवघृष्टन्ति। किमु उपजापविदाम् मानवानाम्
मृदूनि चेतांसि च कर्णजापैः (भवन्ति) ?

Hit constantly by (even) soft water, even parts of the mountains are eroded. Then, what will happen to tender minds of people, who are being slandered by mud throwing men?

मृदुना & सलिलेन -तृ. वि. ए. व. of मृदु-adjctv-soft, tender & सलिल- water, हन्यमानानि,
स्थलानि, चेतांसि & मृदूनि - न. लिं. प्र. वि. ब. व. of हन्यमान - getting hit - वर्त. का. वा. धा. सा.
वि of हन्-हन्ति २ ग. प. प. to strike, hit, kill, स्थल-place, portion, part, चेतस-
consciousness, mind, heart & मृदु- soft, गिरे:- ष. वि. ए. व. of गिरि- mountain, hill, अपि-
अव्यय-also, even, and, अवघृष्टन्ति - कर्मणि प्रयोग वर्त. तृ. पु. ब. व. of अव+घृष् -to get
eroded -(घृष्-घर्षति १ ग. प. प. to rub, strike against), किमु-(किम्+उ)- why, how much
more उपजापविदाम् & मानवानाम् -पु. लिं. ष. वि. ब. व. of उपजापविद्- expert in secretly
whispering into ears, instigator -उपजापम् वेत्ति इति- उपजापविद्- उपपद तत्पुरुष स. &

मानव- man, person, च- and, also, कर्णजापैः - तृ. वि. ब. व. of कर्णजाप- slandering, tale-bearing

**रविरपि न दहति तादग् यादग् संदहति वालुकानिकरः।
अन्यस्माल्लब्धपदः नीचः प्रायेण दुःसहो भवति॥१९२॥**

यादग् वालुकानिकरः संदहति, तादग् रविः अपि न दहति। (तथा), अन्यस्मात् लब्धपदः नीचः, प्रायेण दुःसहः भवति॥

(On a hot summer day), the Sun does not burn as much as the (unbearably hot) sand dune. (Likewise) As a rule, a wicked person having got his (high) position from someone else becomes very unbearable (torturous).

यावत्, यादग् - what like, which sort or nature & तादग्- that way, similar to that, like that- both adjctv, वालुकानिकरः, नीचः, रविः & लब्धपदः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व. वालुका-स्त्री. लिं.- sand, gravel, निकर- heap, collection, वालुकाया: निकरः - ष. तत्पुरुष स., नीच- wicked or unworthy person, रवि-Sun & लब्धपद-one who has acquired the position- लब्धः पदः - कर्मधारय स.-लब्ध- acquired, obtained- क. भू. धा. वि. of लभ् -लभते-१ ग. आ. प. to get, पद- position, seat, संदहति, दहति & भवति-वर्त. तृ. पु. ए. व. of सं+दह्- burn/scorch extensively & दह्- burn, scorch- १ ग. प. प. & भू-१ ग. प. प. to be, exist, अपि-अव्यय-even, also, and, न-no, not, अन्यस्मात्- from someone else, not from his own- -पु/न. लिं. पं. वि. ए. व. of – अन्यत्- another, the other, प्रायेण-अव्यय-mostly, as a general rule दुःसहः- unbearable, difficult to tolerate-दुस्-अव्यय-prefix to nouns derived from a verb implies- away from, difficult, सह -धा. सा. नाम of सह्-सहते-१ ग. आ. प. to bear, tolerate

**षड्दोषा पुरुषेणह हातव्या भूतिमिच्छता।
निद्रा तन्द्रा भयं क्रोधं आलस्यं दीर्घसूत्रता॥१९३॥** -महाभा. उद्योग. अ ३३.८३

इह, भूतिम् इच्छता पुरुषेण, (एते) षड् दोषाः हातव्याः (सन्ति) - निद्रा, तन्द्रा, भयं, क्रोधं, आलस्यं, दीर्घसूत्रता (इति)॥

A success-desiring person in this world, should forgo following six weaknesses: (excessive) sleep, sluggishness, fear, anger, laziness and prostration.

इह-अव्यय-here, in this world, पुरुषेण- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of पुरुष- man, a person, भूतिम् - स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of भूति- well-being, prosperity, wealth, success, इच्छता- पु. लिं. तृ. ए. व. of इच्छन्- wanting to have, desiring- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of इष् -इच्छति ६ ग. प. प. to

desire, wish, निद्रा- sleep & तन्द्रा-sluggishness-both -स्त्री. लिं., भयम् -fear, क्रोधम्-anger, आलस्यम् - laziness- all -न. लिं., दीर्घसूत्रता-स्त्री. लिं.-procrastination (दीर्घ-long, सूत्र-thread, rope, सूत्रता-threading, roping, षट् - six, दोषाः & हातव्याः - पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of दोष- fault, shortcoming, weakness & हातव्य-to be avoided, to be left out- (also हातनीय, हात्य) -कर्मणि विध्यर्थ धा. सा. वि. of हा-हाति २ ग. प. प. to abandon, avoid.

**स्पृशन्नपि गजो हन्ति जिघन्नपि भुजंगमः।
हसन्नपि नृपो हन्ति मानयन्नपि दुर्जनः॥१९४॥-हितोपदेश**

गजः स्पृशन् अपि हन्ति, भुजंगमः जिघन् अपि (हन्ति), नृपः हसन् अपि हन्ति, दुर्जनः मानयन् अपि (हन्ति) ॥

An elephant kills just by touching, a snake kills even by smelling, a King kills just with a smile and a bad person can kill even by praising.

गजः -an elephant, भुजंगमः -a snake, नृपः - a King & दुर्जनः -a bad or wicked person - all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., स्पृशन्, जिघन्, हसन् & मानयन् -all in वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of स्पृश-स्पृशति-६ ग. प. प. to touch, stroke gently, घ्रा-जिघाति- १ ग. प. प. to smell, kiss, हस-हसति १ ग. प. प. to smile, laugh & मन्-प्रयोजक -मानयति-ते -to cause to honour or praise - मन्-मनुते ८ ग. आ. प. to honour, think highly of, अपि -अव्यय-even, also, and, हन्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of हन्-२ ग. प. प. to kill, strike

**आम्रं छित्वा कुठारेण निंबं परिचरेत् यः ।
यश्चैव पयसा सिञ्चेन्नैवास्य मधुरो भवेत्॥१९५॥ - रामायण, अयोध्य. ३५. १६**

यः कुठारेण आम्रम् छित्वा, निंबम् तु परिचरेत्, यः च एवम् पयसा सिञ्चेत्, अस्य (फलं) मधुरः; न एव भवेत्।

One, who cuts down a mango tree with an axe and nurses a neem tree in its place with milk, cannot expect to get a sweet fruit. --One cannot change the innate nature of any being.

यः & मधुरः -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्-who & मधुर- adjctv-sweet, honied, pleasant.
कुठारेण & पयसा- both तृ. वि. ए. व. of कुठार- पु. लिं.-axe, hatchet-(कुठारी-स्त्री. लिं.) & पयस-water (also milk), आम्रम् & निंबम् -both -पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of आम्रः -a mango tree & निंम्बः - a tree with bitter fruits, Neem, छित्वा- after cutting- पू. का. वा. त्वांत धा. सा.

अव्यय of छिद्-छिनति-छिंते ७ ग. उ. प. to cut, mow, tear, तु- अव्यय- surely, indeed, परिचरेत्, सिञ्चेत् & भवेत् all विध्यर्थं त्. पु. ए. व. of परि+चर्- to nurture, nurse, attend upon- चर्-चरति १ ग. प. प. to walk, move, go, सिच्-सिञ्चति ६ ग. प. प. to sprinkle, to water & भू- भवति १ ग. प. प. to be, exist, एवम्- अव्यय- in this manner, this way, this, न- not, no, एव- अव्यय-just, just so, merely, अस्य-his/its- पु/न. लिं. ष. वि. ए. व. of इदम्-he, it

**गुणवदगुणवदा कुर्वता कार्यमादौ परिणतिरवधार्या यत्तः पण्डितेन।
अतिरभसकृतानां कर्मणामाविपत्तेर्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः॥१९६॥**
-भर्तृहरि नीतिशतक

गुणवत् वा अगुणवत् कार्यम् कुर्वता पण्डितेन, आदौ यत्तः परिणतिः अवधार्या। अतिरभस- कृतानाम् कर्मणाम् हृदयदाही शल्यतुल्यः विपाकः आविपत्तेः भवति।

Before doing any good or a bad work, a wise man should think about its consequences in all respect carefully. The results of acts done in a great haste keep piercing the heart like an arrow till the death.

गुणः/गुणम् -quality, virtue, excellence, वत् -adjctv-an affix added to nouns to show 'possession' -गुणवत् -adjctv- endowed with virtue, good, of a quality-अगुणवत् -bad, useless- न गुणवत् -नज्जतपुरुष स., कार्यम् -न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of कार्य-act, business- (also करणीय, कर्तव्य & कृत्य)- कर्मणि विध्यर्थं धा. सा. वि. of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, कुर्वता- while doing & पण्डितेन- by a wise- man-both in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of कुर्वत् -doing-वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of कृ-करोति & पण्डित-learned or wise person, यत्- effort, exertion, attempt-यत्तः- with effort, with pains, carefully, परिणतिः & अवधार्या- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of -परिणति- consequence, result, transformation & अवधार्य- (अवधारणीय & अवधृत्य)- considered, examined, ascertained, understood -कर्मणि विध्यर्थं धा. सा. वि. of अव+धृ-(धृ-धरति-ते & धारयति-ते १ & १० ग. उ. प. to hold, bear, carry, आदौ-in the beginning, before- स. वि. ए. व. of- आदि-adjctv- first, beginning, अतिरभसकृतानाम् & कर्मणाम् - both पु. लिं. ष. वि. ब. व. of अतिरभसकृत- done in great haste-अति-अव्यय- exceedingly, very, too, excessively, रभस-adjctv- haste, rashness, strong, impetuous, कृत- done-क. भू. धा. वि. of कृ-करोति- अतिरभस-उपपद तत्पुरुष स. & अतिरभसेण कृतम्-तृ. तत्पुरुष स., हृदय-heart, दाहः -burning, morbid heat- दाही-adjctv- causing burning, हृदयम् दहति इति- हृदयदाही- उपपद तत्पुरुष स.-causing heart burns, शल्य- weapon, spear, dart, तुल्य-adjctv-like, similar to-(also तोलनीय & तोलितव्य)-कर्मणि विध्यर्थं धा. सा. वि. of तुल- १० उभय पद- तोलयति-ते -to weigh, measure-शल्येण तुल्यः- शल्यतुल्यः त्. तत्पुरुष स., विपाकः:-consequence, result, आविपत्तेः -even after death- ष. वि. ए. व. of आविपत्तिः - आ-

prefix indicates-'till', 'until' -विपत्ति:-स्ती. लिं- calamity, death, भवति-वर्त. तृ. पु. ए. व. of भू
१ ग. प. प. to be, exist

**धर्मर्थकाममोक्षाणां यस्यैकोऽपि न विद्यते।
अजागलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम्॥१९७॥** -पंचतंत्र

यस्य धर्मर्थकाममोक्षाणाम् एकः अपि न विद्यते, तस्य जन्म, अजागलस्तनस्य इव, निरर्थकम्
(भवति) ॥

One who is devoid of even one (of the four objectives of life), namely, right code of conduct, wealth, sensual enjoyment and Self realization, his life is useless, like a nipple hanging down from a goat's neck.

यस्य-whose, तस्य- his & अजागलस्तनस्य- of a nipple like projection hanging down from the neck of a goat -पु/न. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्-who, तद्-he, it & अजा- a she-goat, गल--neck, throat, स्तन- breast, udder or dig of female animal- अजायाः गलः -अजागलः & अजागलस्य स्तनः -अजागलस्तनः - both ष. तत्पुरुष स., धर्मर्थकाममोक्षाणाम् -न. लिं. ष. वि. ब. व. of धर्मर्थकाममोक्ष- धर्म- right code of conduct, अर्थ- wealth, worldly possession, काम- sensual enjoyment मोक्ष-Self realization- धर्मः च अर्थः च कामः च मोक्षः च-द्वंद्व स., एकः & जन्म- प्र. वि. ए. व. of एक (पु. लिं.) -one, single & जन्मन्-(न. लिं.)- birth, life, living, अपि- अव्यय-even, also, and, न -no, not, विद्यते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of विद्- ४ ग. आ. प. to be, exist, इव-अव्यय-like, similar to, निरर्थकम्- useless- निर्+अर्थकम् -निर्- अव्यय- conveys sense of without, away from, free from, अर्थकम्- of value, of use

**न वेति यो यस्य गुणप्रकर्षं
स तं सदा निन्दति नात्र चित्रम्।
यथा किराती करिकुम्भलब्धां
मुक्तां परित्यज्य बिभर्ति गुञ्जाम्॥१९८॥** -चाणक्यनीति ११.८

यथा किराती, करि-कुम्भ-लब्धाम् (जाताम्) मुक्ताम् परित्यज्य, गुञ्जाम् बिभर्ति, (तथा), यः यस्य गुणप्रकर्षम् न वेति, सः तम् सदा निन्दति | अत्र न चित्रम् (अस्ति) ||

A tribal woman, rejecting precious pearl obtained from the temple of an elephant, adorns herself with (cheap) seeds of red-black berry. Similarly, one who does not know excellence of a person always criticizes him! It is not surprising.

यथा-अव्यय-which manner, which way, किराती-स्त्री. लिं-tribal woman, करिकुम्भलब्धाम्, मुक्ताम् & गुञ्जाम् स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of करिकुम्भलब्ध- obtained from in an elephant's temple- करिन्- elephant, कुम्भ- temple or frontal, globe on the forehead of an elephant, लब्ध- obtained-जात- produced- both क. भू. धा. वि. of लभ्-लभते १ ग. आ. प. to obtain, get & जन्-जायते ४ ग. आ. प. to produce, to be born, करिनः कुम्भः-षष्ठी तत्पुरुष, करिकुम्भात् लब्धा -पञ्चमी तत्पुरुष मुक्ता- pearl & गुञ्जा- seed of red-black berry, परित्यज्य-totally abandoning or leaving- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of परि+त्यज्- (त्यज्- त्यजति-१ ग. प. प. to abandon, leave, discard) बिभर्ति, वेति & निन्दति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of भृ ३ ग. प. प. to uphold, retain, bear -(भृ- भरति-ते १ ग. उ. प. & बिभर्ति- बिभृते -३ ग. उ. प. प to fill, , bear, support, maintain), विद्-२ ग. प. प. to know, recognise & निन्द- १ ग. प. प. to blame, abuse, यः & सः -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्-who & तद्-he, यस्य-whose- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्-who गुणप्रकर्षम् -पु/न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of गुणप्रकर्ष -value, importance-गुण- quality, virtue, प्रकर्ष- eminence, excellence, न - no, not, तम्- him- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of तद्- he, सदा- अव्यय- always, daily, regularly, अत्र-अव्यय- here, in this place, चित्रम् -अव्यय- strange, surprising

**अन्तःसारविहीनानां सहायः किं करिष्यति ।
मलयेऽपि स्थितो वेणुर् वेणुरेव न चन्दनः॥१९९॥ -महा सुभाषित संग्रह**

अन्तःसारविहीनानाम् सहायः किं करिष्यति ? मलये अपि स्थितः वेणुः, वेणुः एव (अस्ति), चन्दनः न (भवति) ॥

What is the use of (external) help for the people who lack any inner capability (for doing any work)? A bamboo tree existing on mount Malay, is Bamboo only and does not become a Sandalwood tree (which grows there in abundance).

अन्तःसारविहीनानाम् -पु. लिं. ष. वि. ब. व. of अन्तःसारविहीन- person devoid of inborn capability-अन्तर्-अव्यय-prefix implying 'inner', 'within' 'inside', सार-strong, vigorous, essential-अन्तःसार- अव्यय पूर्वपद कर्मधारय स., विहीन- devoid of क. भू. धा. वि. of वि+हा- to to forsake, to be absent-हा-जहाति २ ग. प. प. to leave, abandon, अन्तःसारेण विहीनः -तृ. तत्पुरुष स., सहायः-help, assistance, किम्- what, करिष्यति- सामान्य (द्वि.) भविष्य तृ. पु. ए. व. of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, मलये- स. वि. ए. व. of मलय- a mountain range south of India, known for sandalwood, अपि-अव्यय-even, also, and, स्थितः, वेणुः & चन्दनः - all पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of स्थिति-standing, staying, existing- क. भू. धा. वि. of स्था-तिष्ठति १ ग. प. प. to stand, stay, वेणु-bamboo, reed & चन्दन-sandalwood एव- अव्यय- just, just so, only, न -no, not

यदा किंचित्क्षोऽहं गजरिव मदान्धः समभवं

तदा सर्वज्ञोऽस्मेत्यभवदवलिप्तं मम मनः।

यदा किंचित्किंचिद्बुधजनसकाशादवगतं

तदा मूर्खोऽस्मेति ज्वररिव मदो मे व्यपगतः॥२००॥ -भर्तृहरि नीतिशतक

यदा किंचित्क्षः, अहम् गजः इव मदान्धः समभवम् । तदा (अहम्) सर्वज्ञः अस्मि इति मम अवलिप्तम् मनः अभवत्। यदा (तद् मनः) किंचित् किंचित् बुध-जन-सकाशाद् अवगतम्, तदा (अहम्) मूर्खः अस्मि इति (ज्यात्वा), मे मदः ज्वरः इव व्यपगतः॥

When I had very little knowledge, I was blind with intoxication like an elephant in rut. My arrogant mind felt like I knew everything. When that mind came in contact, with learned people, little by little, I realized that I am a fool and my pride (intoxication) vanished like a fever.

अहम् - I & मम/मे -my/mine प्र. & ष. वि. ए. व. of अस्मद्, यदा- when & तदा- then, at that time-both -अव्यय, किंचित्-किम्+चत्- a little bit, very little,- किंचित् जानाति इति-किंचित्क्षः -उपपद तत्पुरुष स., समभवम्- became-अनद्यतनभूत प्र. पु. ए. व. of सं+भू- to become, happen- भू-भवति १ ग. प. प. to be, exist, अवलिप्तम्, अवगतम् & मनः -न. लिं. प्र. वि. ए. व. of अवलिप्त- arrogant, proud- क. भू धा. वि. of अव+लिप्- (लिप्-लिंपति-ते ६ ग. उ. प.-to cover, anoint, stain), मनस्- mind, heart, understanding, perception & अवगत-understood, known, realised- क. भू धा. वि. of अव+गम् -(गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go), सर्वज्ञः -all knowing- सर्वम् जानाति इति -उपपद तत्पुरुष स., गजः -elephant, मदान्धः -blind with intoxication- मदेन अन्धः -तृ. तत्पुरुष स., मूर्खः -a fool, ignorant person, मदः - intoxication, pride, ज्वरः- fever, व्यपगतः -disappeared, gone away-क. भू धा. वि. of वि+अप+गम्- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अस्मि- I am -वर्त. प्र. पु. ए. व. of अस्-अस्ति २ ग. प. प. to be, exist, इति-अव्यय-like this, of this type, इव-अव्यय- like, as, अभवत्-became - अनद्यतनभूत तृ. पु. ए. व. of भू-भवति १ ग. प. प. to be, exist, बुध- wise, learned, जन-people, सकाशात्- पं. वि. ए. व. of -सकाश-adjctv- presence, proximity, nearness, -बुधः जनः -बुधजनः - कर्मधारय स., बुधजनानाम् सकाशः -बुधजनसकाशः -ष. तत्पुरुष स.

निःसारस्य पदार्थस्य प्रायेणाडम्बरो महान्।

न सुवर्णं ध्वनिस्ताद्यग्याद्वक्कांस्ये प्रजायते ॥२०१॥

निःसारस्य पदार्थस्य प्रायेण आडम्बरः महान्(भवति) । सुवर्णं ध्वनिः न ताद्वक् प्रजायते, याद्वक् कांस्ये (ध्वनिः प्रजायते) ॥

Generally, the arrogance of an inferior quality material is too much! Gold does not produce the type of sound that bronze produces.

निःसारस्य & पदार्थस्य -पु/न् लिं. ष. वि. ए. व. of निःसार -of inferior quality -(निस्+सार)- निस्-अव्यय- prefix implying sense of under, below, inferior, low, without, away from, सार-essence, substance, strength, value & पदार्थ-a substance, material, प्रायेण- अव्यय- mostly, generally, आडम्बरः -arrogance, show off, pride, महान्-great, maximum, सुवर्णे & कांस्ये-पु/न् लिं. स. वि. ए. व. of सुवर्ण- gold & कांस्य- bronze, ध्वनिः - sound, echo, mere empty sound, न-no, not, तादृक् -like that, that way & यादृक्- which way, like what- both अव्यय, प्रजायते-वर्त. तृ. पु. ए. व. of प्र+जन्-to get produced, born- जन्-जायते- ४ ग. आ. प. to born, produced

**लभेत सिकतासु तैलमपि यत्रतः पीडयन्-
पिबेच्च मृगतृष्णिकासु सलिलं पिपासार्दितः।
कदाचिदपि पर्यटच्छशविषाणमासादयेत्र
तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत्॥२०२॥ -भर्तृहरि नीति शतक**

यत्रतः पीडयन् सिकतासु तैलम् अपि लभेत। पिपासार्दितः मृगतृष्णिकासु सलिलम् च पिबेत्। कदाचित् अपि पर्यटन् शशविषाणम् आसादयेत्। (किन्तु) प्रतिनिविष्ट-मूर्ख-जन-चित्तम्) न तु आराधयेत्॥

With great effort, it may be possible to obtain oil from sands. In addition, a thirst-afflicted person may be able to drink water from mirages. Perhaps, by wandering, one may even find a horn of a rabbit. However, it may not be possible to please (convince) the mind of an obstinate fool.

यत्रतः-with effort, पीडयन् - squeezing, tormenting & पर्यटन् -wandering around, touring around-both वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of पीड-पीडयति-ते १० ग. उ. प. to squeeze, to torment, pain & परि+अट्-अटति-१८. प. प. to wander, travel, सिकतासु & मृगतृष्णिकासु- स्त्री. लिं. स. वि. ब. व. of सिकता- sand, gravel & मृगतृष्णिका- (also मृग-तृष्, तृषा, तृष्णा)- mirage, तैलम्, सलिलम्, शशविषाणम् & चित्तम् - न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of तैल-oil, सलिल-water, शशविषाण-horn of a rabbit-शश-rabbit, hare, विषाण- horn-शशस्य विषाणम्-ष. तत्पुरुष स., & चित्त-mind, heart, consciousness, अपि-अव्यय-even, also, and, लभेत, पिबेत्, आसादयेत् & आराधयेत् -विध्वर्थ तृ. पु. ए. व. of लभ्-लभते-१ ग. आ. प. -to obtain, gain, पा-पिबति १ ग. प. प. to drink, आ+सद्-प्रयोजक -आसादयति-ते- able to find, approach, meet with- (सद्-सीदति १ (६) ग. प. प. to sit, lie, recline) & आ+राध् -प्रयोजक- cause to please, propitiate, conciliate-(राध्-राधोति ५ ग. प. प. to please, propitiate) पिपासार्दितः afflicted with thirst-

पिपासा-thirst, अर्दित-क. भू. धा. वि. of -अर्द्द-अर्दति १ ग. प. प. to afflict, strike- पिपासया
 अर्दितः- तृ. तत्पुरुष स., कदाचित् -sometimes, perhaps, न-no, not, तु- अव्यय-but, as for,
 nevertheless, प्रतिनिविष्ट- obstinate, perverse, hardened- क. भू. धा. वि. of - प्रति+नि+विश्-
 (विश्- विशति ६ ग. प. प. to enter, go into) , मूर्ख- fool, ignorant, जन-person, man-मूर्खः
 जनः- मूर्खजनः & प्रतिनिविष्टः मूर्खजनः -प्रतिनिविष्टमूर्खजनः -both कर्मधारय स. &
 प्रतिनिविष्टमूर्खजनानाम् चित्तम् -प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तम् -ष. तत्पुरुष स.

वरं शरावहस्तस्य चाण्डालागारवीथिषु।

भिक्षार्थमटनं राम न मौर्ख्यहतजीवितम्॥२०३॥ -योगवाशिष्ठ २.१३. १७

राम, शराव-हस्तस्य, चाण्डाल -आगार-वीथिषु भिक्षार्थम् अटनम् वरम् (अस्ति)। मौर्ख्यहत-जीवितम्
 न (अस्ति)॥

Oh, Rama, It is better to beg wandering in the streets inhabited by out-casts, with a bowl
 in hand, than to live a stupid life.

(Said by Vashishta Muni to Shri Rama)

राम- पु. लिं. सं. वि, ए. व., शरावहस्तस्य- पु. लिं. ष. वि, ए. व. of शरावहस्त, शराव-plate-
 (पु/न.लिं.), an earthen bowl, tray, हस्त- hand- शरावः हस्ते यस्य सः- बहुव्रीही स.,
 चाण्डालागारवीथिषु - स्त्री. लिं. स. वि, ब. व. of चाण्डालागारवीथि-street inhabited by the out-
 casts-चाण्डाल - (पु. लिं.)- out-cast, आगार-(न. लिं.)- house, dwelling, वीथि (थी)-स्त्री. लिं-
 street, road, चाण्डालस्य आगारम्- चाण्डालागारम् & चाण्डालागाराणाम् वीथिः -both ष. तत्पुरुष
 स. भिक्षार्थम्- for begging- भिक्षा- begging, asking, अर्थम् - purpose-भिक्षायै अर्थम् -चतुर्थी
 तत्पुरुष स., अटनम् - wandering, roaming- (अट्-अटति १ ग. प. प.), वरम् -adjctv- better
 than, preferable & मौर्ख्यहतजीवितम्- a life ridden with stupidity-मौर्ख्य-stupidity, हत-
 struck ridden- क. भू. धा. वि. of हन्-हन्ति २ ग. प. प. to kill, strike जीवितम् - life, living-
 मौर्ख्येण हतम् -मौर्ख्यहतम् -तृ. तत्पुरुष स. & मौर्ख्यहतम् जीवितम् -मौर्ख्यहतजीवितम्- कर्मधारय
 स.-all in न. लिं. प्र. वि. ए. व.

व्यालं बालमृणालतन्तुभिरसौ रोदधुं समज्जृम्भते

भेतुं वज्रमणिं शिरीषकुसुमप्रान्तेन सन्नह्यते।

माधुर्यं मधुबिन्दुना रचयितुं क्षाराम्बुधेरीहते

मूर्खान् यः प्रतिनेतुमिच्छति बलात् सूक्तैः सुधास्यन्दिभिः॥२०४॥- भर्तृहरि नीतिशतक
 पाठ भेद

व्यालं बालमृणालतन्तुभिरसौ रोदधुं समज्जृम्भते

छेतुं वज्रमणिं शिरीषकुसुमप्रान्तेन सन्नह्यति।
माधुर्यं मधुबिन्दुना रचयितुं क्षाराम्बुधेरीहते
नेतुं वांछति यः खलान्पथि सतां सूक्तैः सुधास्यन्दिभिः ॥

यः, सुधास्यन्दिभिः सूक्तैः, मूर्खन् बलात् प्रतिनेतुम् इच्छति, असौ व्यालम् बाल-मृणाल-तन्तुभिः
रोद्धुं समज्जृम्भते । असौ वज्रमणिम् शिरीष-कुसुम-प्रान्तेन भेत्तुम् सन्नह्यते । क्षाराम्बुधेः मधुबिन्दुना
माधुर्यम् रचयितुं ईहते ।

One, who, with nectar flowing good words (सुभाषितम्), tries to forcibly convince a stupid person is like that man who attempts to control a wild elephant with tender threads of lotus fiber or like the one who wants to cut a Diamond with edge of a petal of a Shireesh flower or like one who wants convert a salty ocean with a drop of a honey.

यः & असौ- both पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्-who, which person & अदस्-that person, he,
सुधास्यन्दिभिः, सूक्तैः & बालमृणालतन्तुभिः - न. लिं. तृ. वि. ब. व. of सुधास्यन्दि- nectar flowing-
सुधा-nectar-सुधया आस्यन्दते इति-उपपद तत्पुरुष स., सूक्तम्- (सु +उक्तम्)-well-said words
(सुभाषितम्)- उक्त-क. भू. धा. वि. of वच्-२ ग. प. प. वक्ति & बालमृणालतन्तु -tender lotus
thread- बाल- young, tender, मृणाल-lotus fibre, तन्तु- thread, cord - बालः मृणालः -
बालमृणालः -कर्मधारय स.-बालमृणालस्य तन्तुः - ष. तत्पुरुष स., मूर्खन् -पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of
मूर्ख-stupid person, बलात् - forcibly- पं. वि. ए. व. of बल -force, प्रतिनेतुम् - to take towards,
रोद्धुं- to tie down, control, भेत्तुम्- to cut, asunder, split & रचयितुं- to create, make, form -
all पू. का. वा. तुमन्त धा. सा. अव्यय of प्रति+नी- (नी-नयति-ते १ ग. उ. प. to lead, carry, take,
रुध्-रुणद्धि-रुद्धे ७ ग. उ. प. to stop, check, भिद्-भिनति-भिंते ७ ग. उ. प. & रच्-रचयति-ते-१०
ग. उ. प., इच्छति, समज्जृम्भते, सन्नह्यते & ईहते - all वर्त. तृ. पु. ए. व. of इष्-६ ग. प. प. to
wish, desire, सं+उद्द+जृभ्- जृम्भ्- to attempt, strive, endeavour -(जृभ्- जृम्भ्- जृम्भते -१ ग.
आ. प. to yawn, gape), सं+नि+ईह्-attempt, strive, endeavour & ईह-१ आ. प. to wish, think
of, desire, व्यालम् & वज्रमणिम् - पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of व्याल- a vicious elephant, a beast of
prey, वज्रमणिः - diamond jewel, शिरीषकुसुमप्रान्तेन-न. लिं. तृ. वि. ए. व. of शिरीषकुसुमप्रान्त-
edge of a Shireesh-flower petal- प्रान्त-edge, border-शिरीषकुसुमस्य प्रान्तः- ष. तत्पुरुष स.,
मधुबिन्दुना- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of मधुबिन्दु- a drop of honey-मधु -honey, nectar, बिन्दु-
point, drop, मधोः बिन्दुः -ष. तत्पुरुष स., क्षाराम्बुधेः -- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of क्षाराम्बुधिः salty
ocean -क्षार- salty, saline- अम्बुधिः -sea, ocean- क्षारः अम्बुधिः -कर्मधारय स., माधुर्यम् -
sweetness, pleasantness

शृगालोऽपि वने कर्ण शशैः परिवृतो वसन् ।
मन्यते सिंहमात्मानं यावत् सिंहं न पश्यति ॥२०५॥ -महाभा. कर्णपर्व अ-३३.३६

कर्ण, शृगालः शशैः परिवृतः वने वसन्, आत्मानम् अपि सिंहम् मन्यते, यावत् (सः) सिंहम् न पश्यति।

Oh, Karna, a jackal living in a forest, surrounded by the rabbits, thinks himself as a lion, until he sees a lion.

(Said by King Shalya, who was his charioteer, during Mahabharat war)

कर्ण-पु. लिं. सं. वि. ए. व. of कर्ण, शृगालः; वसन् & परिवृतः -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of शृगाल-a jackal, वसत्- living, staying- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of वस्-वसति १ ग. प. प. to live, dwell, inhabit & परिवृत्- surrounded- क. भू. धा. वि. of परि+वृत् -(वृत्- वर्तते १ ग. आ. प. to be exist), शशैः -पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of शशः - a rabbit, वने- स. वि. ए. व. of वन- forest, , आत्मानम् & सिंहम् -पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of आत्मान् - oneself & सिंह-lion, अपि-अव्यय-even, also, and, यावत् -अव्यय-till, up to, as long as, मन्यते & पश्यति -वर्त. तृ. पु. ए. व. of मन्-४ ग. आ. प. to believe, think & दृश्य-१ ग. प. प. to see, look at

स्वमर्थ यः परित्यज्य परार्थमनुतिष्ठति।

मिथ्या चरति मित्रार्थ यश्च मूढः स उच्यते॥२०६॥ -महाभा. उद्योगपर्व अ. ३३.३६

यः, स्वम् अर्थम् परित्यज्य, परार्थम् अनुतिष्ठति, यः मित्रार्थं मिथ्या चरति च, सः मूढः उच्यते॥

One who, neglecting his own interest, attends to the interest of others and one who does wrong things for a friend's benefit, is called a stupid person.

यः, सः, मूढः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्- who, तद्-he & मूढः-a fool or a stupid person- (क. भू. धा. वि. of मुह्-मुह्यति ४ ग. प. प. to loose consciousness, become senseless), स्वम् अर्थम् परार्थम् -पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of स्व- pronominal adjctv- one's own, self, अर्थ- interest or work & परार्थ- other's interest or work- पर- other, another-परस्य अर्थः -ष. तत्पुरुष स., परित्यज्य- totally neglecting/leaving- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय-of परि+त्यज्- (त्यज्-त्यजति १ ग. प. प. to abandon, leave), अनुतिष्ठति- stands by, attends to & चरति-acts, behaves - both वर्त. तृ. पु. ए. व. of अनु+स्था -(स्था-तिष्ठति १ ग. प. प. to stand, stay) & चर्-१ ग. प. प. to walk, move, मित्रार्थ- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of मित्रार्थ-interest or work of a friend- मित्रस्य अर्थः - ष. तत्पुरुष स., मिथ्या-अव्यय- wrongly, falsely, deceitfully, च -and, उच्यते- is called -कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of वच्-वक्ति २ ग. प. प. to say, talk

उपभोक्तुं न जानाति श्रियं प्राप्यापि मानवः।

आकण्ठं जलमग्नोऽपि श्वा हि लेढ्येव जिह्वया॥२०७॥

मानवः श्रियम् प्राप्य अपि, (तं) उपभोक्तुं न जानाति। श्वा आकण्ठम् जलमग्नः अपि, (जलं) जिह्वया हि लेदि एव॥

A man, having acquired wealth, does not know how to enjoy it. This is similar to a dog, who licks the water only with its tongue, even after it is submerged in water till its neck.

मानवः, श्वा & जलमग्नः - all पु. लि. प्र. वि. ए. व. of मानव- a man, human, श्वन्-a dog - (श्वा, श्वानौ, श्वानः) & जलमग्न- submerged in water-जल- water, मग्न- submerged-क. भू. धा. वि. of मस्ज्-मज्जति ६ ग. प. प. to dip, plunge, sink- जले मग्नः - स. तत्पुरुष स.- श्रियम् -स्त्री. लि. द्वि. वि. ए. व. of श्री- wealth, riches, prosperity, प्राप्य- having obtained, got- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of प्रे+आप्- (आप्-आप्रोति ५ ग. प. प. to get, obtain), अपि-अव्यय- even, also, and, उपभोक्तुम्- to enjoy, use - पू. का. वा. तुमन्त धा. सा. अव्यय of उप+भुज्-(भुज्-भुनक्ति-भुंकते ७ ग. उ. प. to eat, consume), न- no, not, जानाति & लेदि- both वर्त. तृ. पु. ए. व. of ज्ञा-जानाति-जानीते ९ ग. उ. प. to know, learn, understand & लिह- लेदि-लीदे २ ग. उ. प. to lick, आकण्ठम्- till the neck, up to the neck- कण्ठ- neck, throat- आ- prefix to verb or noun, it expresses sense of near, towards, up to, जिह्वया-स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of जिह्वा- tongue, हि - अव्यय- indeed, surely, एव-अव्यय- just, just so, only

**न धर्मशास्त्रं पठतीति कारणं
न चापि वेदाध्ययनं दुरात्मनः।
स्वभाव एवात्र तथातिरिच्यते
यथा प्रकृत्या मधुरं गवां पयः॥२०८॥** -हितोपदेश, मित्रलाभ

दुरात्मनः (स्वभावः) धर्मशास्त्रम् पठति, वेदाध्ययनम् च अपि (करोति) इति कारणम्, न (परिवर्तते) । अत्र स्वभावः एव अतिरिच्यते, यथा गवाम् पयः प्रकृत्या मधुरम् (भवति) ॥

The innate nature of a wicked man does not change even if he studies moral texts or Vedas. Here, own's inborn nature alone dominates, like cow's milk is sweet by nature.

दुरात्मनः- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of दुरात्मन्-wicked man, cruel man (दुर्- अव्यय- bad, difficult, आत्मन्- soul, self, nature), अव्यय पूर्वपद कर्मधारय; धर्मशास्त्रम् & वेदाध्ययनम् - न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of धर्मशास्त्र- moral codes of conduct, religious texts - धर्म- moral codes of conduct, religion, शास्त्र - science, knowledge, scriptural injunction – धर्मस्य शास्त्रम् & वेदाध्ययन- study of Veda- वेद- sacred knowledge, holy text, अध्ययन- study- वेदानाम् अध्ययनम्-both ष. तत्पुरुष स., पठति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of पठ- १ ग. प. प. to read, study, इति- अव्यय-so, for that reason, न- no, not, कारणम्- reason, cause, तथा-अव्यय- like that, thus, that way, च-and, अपि-अव्यय- even, also, and, अत्र-अव्यय- here, in this place, स्वभावः -

inborn/ innate nature, एव-अव्यय- just so, only, अतिरिच्यते-gets dominated- कर्मणि प्रयोग वर्त्. तृ. पु. ए. व. of अति+रिच् -to surpass, exceed, dominate - (रिच्-रिणक्ति-रिंक्ते - ७ ग. उ. प. to empty, clear, purge, evacuate), यथा-अव्यय- like what, like, गवाम्- स्त्री/पु. लिं. ष. वि. ब. व. of गो - cow, पयः- न. लिं. प. वि. ए. व. of पयस्- milk, (also means 'water') प्रकृत्या-स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of प्रकृति- nature, मधुरम्-adjctv- sweet, pleasant

अष्टमे द्वादशे वापि शाकं यः पचते गृहे।

कुमित्राण्यनपाश्रित्य किं वै सुखतरं ततः॥२०९॥ -महाभा. ३. १९६. २६

कुमित्राणि अनपाश्रित्य, यः अष्टमे वा द्वादशे (दिने) अपि (स्व-) गृहे शाकम् पचते, किम् वै ततः: सुखतरम् (भवेत)

(Baka Muni to Indra while answering his question regarding happiness says this)

Who could be happier than a person, who cooks his own food (vegetables) at home even, (after Starving) for 8 or even 12 days, without begging to mean friends?

कुमित्राणि- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of कुमित्र- a bad friend-कु-अव्यय- prefix implying 'bad', 'poor', 'reproachable' अनपाश्रित्य- न अपाश्रित्य- not wrongly taking a shelter--पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of अप+आ+श्रि- (आ+श्रि- to take shelter, resort to & श्रि- श्रयति-ते- १ ग. उ. प. to go to, resort to), यः -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्-who, अष्टमे, द्वादशे & गृहे -स. वि. ए. व. of अष्टम-eighth (अष्टन्-eight), द्वादश- twelfth (द्वादशन्- twelve) & गृह- home, abode, वा- and, or & अपि- even, also- both-अव्यय, पचते- वर्त्. तृ. पु. ए. व. of पच्-पचति-ते १ ग., उ. प. to cook, digest, किम् - a particle of interrogation- is it not & वै- a particle of affirmation- surely, generally, ततः: (ततस्)-अव्यय- thence, from that, सुखतरम्- happier-सुख-happiness- तरं and तम् suffixes are indicative of comparative and superlative degrees.

जले जलचरव्यूहान् सूक्ष्मान् स्थूलो निकृन्तति।

ग्रासार्थं निर्दयो मत्स्यः कैवात्र परिदेवना॥२१०॥ -योगवाशिष्ठ- ५.१४.२०

जले सूक्ष्मान् जलचरव्यूहान् स्थूलः निर्दयः मत्स्यः ग्रासार्थम् निकृन्तति। अत्र का एव परिदेवना (कर्तव्या भवति) ॥

In the water, large, merciless fish devour array of small aquatic life for the sake of its food. So, why is there any regret? (Law of Nature)

जले -स. वि. ए. व. of जलम्-water, सूक्ष्मान् & जलचरव्यूहान् -पु. लिं. द्वि.वि. ब. व. of सूक्ष्म-adjctv- minute, small & जलचर- aquatic life-जल- water, चर- move-जले चरति इति - जलचरः - उपपद तत्पुरुष स. & व्यूह- array, a large quality-जलचराणाम् व्यूहः -जलचरव्यूहः - ष. तत्पुरुष स.- large quantities of aquatic lives- स्थूलः - fatty, of huge size, निर्दयः- merciless, cruel- निर्-अव्यय-prefix indicates- without, absent -देया- mercy, compassion, मत्स्यः- fish- all in-पु. लिं. प्र. वि. ए. व., ग्रासार्थम्-न. लिं. प्र.वि. ए. व. of ग्रासार्थ- for the sake of food, ग्रास- a mouthful, food, अर्थ- purpose, reason- ग्रासस्य अर्थम्- ष. तत्पुरुष स., निकृत्तति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of नी+कृत्- to to tear off, to hack- कृत्- कृतति -द् ग. प. प. -to tear, cut off, asunder, अत्र- अव्यय- here, in this case, का & परिदेवना-स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of किम्-why & परिदेवन- sorrow, miserableness (परि-अव्यय- implying further, very, very much- देव्-देवते १ ग. आ. प. to lament, feel sorry)

**सर्वस्य दयिताः प्राणाः सर्वस्य दयिताः सुताः।
दुःखादुद्विजते सर्वः सर्वस्य सुखमीप्सितम्॥२११॥** -महाभा. शान्ति १३९.६१

प्राणाः सर्वस्य दयिताः (भवन्ति)। सुताः सर्वस्य दयिताः (भवन्ति)। दुःखात् सर्वः उद्विजते। सर्वस्य सुखम् ईप्सितम् (भवति) ॥

One's own life is dear to everybody. Sons (children) are dear to everyone. Everyone is troubled by sorrow. Happiness is desired by everybody.
(Said by Bhishma to Pandavas, at the end of the war)

प्राणाः, दयिताः, सुताः - पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of प्राण- breath, life- usually used in plural -(पंच प्राणाः), दयित- beloved, desired- क. भू. धा. वि. of दय-दयते १ ग. आ. प. to feel pity, compassion सुत- son, child, सर्वः -all, entire & सर्वस्य- for all- पु. लिं. प्र & ष. वि. ए. व. of सर्व- all, entire, दुःखात् -न. लिं. पं. वि. ए. व. of दुःखम् -sorrow, उद्विजते-वर्त. तृ. पु. ए. व. of उद्+ विज्- to be afraid of, to fear -विज्-विजते-द् ग. आ. प. to shake, tremble, सुखम् & ईप्सितम् -न. लिं. प्र. वि. ए. व. of सुख-happiness, joy & ईप्सित-adjctv-desired, wished

**न जानपदिकं दुःखमेकः शोचितुमर्हति।
अशोचन् प्रतिकुर्वीत यदि पश्येदुपक्रमम्॥२१२॥** -महाभा-शांति.- २०५ & ३.३०

जानपदिकम् दुःखम् एकः न शोचितुम् अर्हति। यदि उपक्रमम् पश्येत्, अशोचन् प्रतिकुर्वीत।

A single person does not deserve to shoulder the public's sorrow. Without grieving himself, he should find a solution, if he can.

जानपदिकम्, दुःखम् & उपक्रमम् - न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of जानपदिक-concerning the every body- जानपदः:- inhabitant of a country, village, public, दुःखम्- sorrow, grief & उपक्रम-remedy, solution, एकः:- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of एक- one, single person, न- no, not, शोचितुम्- -तुमन्त हेत्वर्थक धा. सा. अव्यय of शुच्-शोचति १ ग. प. प. to be sorry, grieve, अहंति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of अहं- १ ग. प. प. to deserve, merit, यदि-अव्यय-if, in case, पश्येत्-विधर्थ तृ. पु. ए. व. of दश्-पश्यति- १ ग. प. प. to see, अशोचन् - न शोचन्-without sorrowing, grieving- शोचन्- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of शोचत्- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of शुच्-शोचति -to grieve, feel sorry, प्रतिकृर्वीत-विधर्थ आ. प. तृ. पु. ए. व. of प्रति+कृ- to remedy, to retaliate- (कृ-करोति- कुरुते-८ ग. उ. प.)

**या दुस्त्यजा दुर्मतिभिः या न जीर्यति जीर्यतः।
योऽसौ प्राणान्तिको रोगः तां तृष्णां त्यजतः सुखम्॥२१३॥ महाभा. वन. अ. १**

पाखे:- **या दुस्त्यजा दुर्मतिभिः जीर्यतो या न जीर्यते ।
तां तृष्णां दुःखनिवहां शर्मकामो द्रुतं त्यजेत्॥ -- भागवत स्क-९ अ-१९**

या दुर्मतिभिः दुस्त्यजा न(भवति), या जीर्यतः न जीर्यति, यः असौ प्राणान्तिकः रोगः, ताम् तृष्णाम् त्यजतः, सुखम्(प्राप्नोति) ॥

The who gets rid of the life threatening disease called greed,which is difficult to avoid even by bad means, which does not get old despite of aging, will get happiness.

या & दुस्त्यजा- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्- who & दुस्त्यज- difficult to leave- दुस्-अव्यय-hard, difficult, त्यज- to be left, abandon-(also त्यजनीय & त्यजितव्य)- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of त्यज्-त्यजति १ ग. प. प., दुर्मतिभिः -स्त्री. लिं. तृ. वि. ब. व. of दुर्मति- दुर्-अव्यय-implying bad, mean, poor, मति-mind, character, जीर्यतः: - ष. वि. ए. व. of जीर्यत्- while aging, getting old-वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of जृ-जरति १ ग. प. प., जीर्यति ४ ग. प. प., जृणाति ९ प. प. & जारयति-ते १० ग. उ. प. to grow old, wear out, न-no, not, जीर्यति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of जृ-४ ग. प. प., यः, असौ, प्राणान्तिकः & रोगः -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्- who, अदस्- that, he, प्राणान्तिक-life threatening-प्राण- life अन्तिक- adjctv-near, lasting, up to- प्राणानाम् अन्तिकः - ष. तत्पुरुष स. ताम् & तृष्णाम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of तद्-she & तृष्णा- greed, thirst, सुखम्-adjctv- with ease, त्यजतः:- ष. वि. ए. व. of त्यजत्- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of त्यज्- त्यजति १ ग. प. प. to leave

**शरीरमेवायतनं सुखस्य
दुःखस्य चाप्यायतनं शरीरम् ।
यद्यच्छरीरेण करोति कर्म**

तेनैव देही समुपाश्रुते तत् ॥२१४॥ -महाभा-शान्ति अ-१९९ श्लो.२३

शरीरम् एव सुखस्य आयतनम् (अस्ति)। शरीरम् दुःखस्य च अपि आयतनम् (अस्ति)। देही यद् यद् कर्म शरीरेण करोति, तत् तेन एव समुपाश्रुते ॥

Human body is an abode of happiness. It is also an abode of suffering. Whatever action a person does with his body, he experiences the fruits of that action only through this body.

शरीरम्- प्र. वि. ए. व. & शरीरेण-तृ. वि. ए. व. of शरीर- न. लिं.-body, एव-अव्यय-just, only, सुखस्य & दुःखस्य-न. लिं. ष. वि. ए. व. of सुख-happiness, enjoyment & दुःख-sorrow, grief, आयतनम्-न. लिं. प्र. वि. ए. व...-abode, storehouse, च-and अपि-अव्यय- also, even, and, देही- (पु. लिं.) & कर्म- (न. लिं.)- both प्र. वि. ए. व. of देहिन्- living being, also the soul enshrined in the body & कर्मन्- work, action, deed, यद् - which, who, what, यद् यद् - whoever, whichever, तत् - that & तेन- by that- प्र. वि. ए. व. & तृ. वि. ए. व. of तद्-that, करोति & समुपाश्रुते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make & सं+उप+अश्- to enjoy, experience, suffer- अश्-अश्रुते ५ ग आ. प. to get, enjoy, experience & अ-अश्राति ९ ग. प. प. to eat, consume

शोको नाशयते धैर्यं शोको नाशयते श्रुतम्।

शोको नाशयते सर्वं नास्ति शोकसमो रिपुः ॥२१५॥ -रामायण-अयोध्या-स ६२.१५

शोकः धैर्यम् नाशयते। शोकः श्रुतम् नाशयते। शोकः सर्वम् नाशयते। शोकसमः रिपुः न अस्ति॥

When Rama was exiled by his father King Dashratha, Kausalya in deep grief said harsh words to her husband even though she knew that it was not her husband's fault. Later she realised her fault and then she says -

Grief destroys confidence and knowledge of scriptures. Grief destroys everything. There is no enemy like grief.

शोकः, शोकसमः & रिपुः -all पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of शोक- sorrow, grief, शोकसम- like sorrow-सम- adjctv- equal, like, similar - शोकस्य समः -ष. तत्पुरुष स. & रिपु- enemy, foe, धैर्यम्, श्रुतम् & सर्वम्-all द्वि. वि. ए. व. of धैर्य- courage, confidence, boldness, श्रुत- knowledge, learning, study of Vedas- (क. भू. धा. वि. of श्रु-श्रृणोति ५ ग. प. प. to hear, listen) & सर्वम्-all, entire, नाशयते- destroys, takes away-वर्त. प्रयोजक तृ. पु. ए. व. of नश- नश्यति ४ ग. प. प. to be lost, vanish, न- no, not, अस्ति-वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस्-२ ग. प. प. to be, exist

सुखमापतितं सेव्यं दुःखमापतितं तथा ।

चक्रवर्त्परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥२१६॥ -महाभा. शान्ति पर्व अ-१६८

आपतितम् सुखम् सेव्यम् तथा आपतितम् दुःखम् (सेव्यम्)। दुःखानि च सुखानि च चक्रवर्त् परिवर्तन्ते।

Enjoy the happiness and bear the sadness that comes your way. Happiness and sadness, keep on alternating like a turning wheel.

आपतितम्, सुखम् & दुःखम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of आपतित- befallen, faced, occurred- क. भू. धा. वि. of आ+पत्-(पत्-पतति १ ग. प. प. to fall, come down), सुख- happiness, joy & दुःख- sorrow, grief, सेव्य-(also सेवनीय & सेवितव्य)- to be served, to be undergone, to be enjoyed- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of सेव-सेवते १ ग. आ. प. to serve, attend to, तथा-अव्यय- like, similarly, in the same manner, दुःखानि & सुखानि- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of दुःख & सुख, च- and, चक्रवर्त्- like a wheel, in a cyclic order- चक्र- wheel, disc, वर्त्-अव्यय- a suffix implies 'like', 'similar to' परिवर्तन्ते-वर्त. तृ. पु. ब. व. of परि+वृत्-to turn around, revolve-वृत्-वर्तते १ ग. आ. प. to be, exist

सुखं हि दुःखान्यनुभूय शोभते
घनान्धकारेष्विव दीपदर्शनम्।
सुखात् यो याति नरो दरिद्रतां
धृतः शरीरेण मृतः स जीवति ॥२१७॥ -मृच्छकटिक

सुखम्, दुःखानि अनुभूय हि, घनान्धकारेषु दीपदर्शनम् इव, शोभते। सुखात् तु यः नरः दरिद्रताम् याति, सः शरीरेण धृतः, मृतः (इव) जीवति॥

After experiencing hard times, happiness, like seeing light after total darkness, looks beautiful! However, one who faces hard times after happy life, lives like a dead person, sustained (only) by the body.

सुखम् & दीपदर्शनम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of सुख--happiness, joy & दीपदर्शन-sighting a light- दीप-lamp, light, दर्शन- seeing, sighting -दीपस्य दर्शनम्- ष. तत्पुरुष स., दुःखानि -न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of दुःख- sorrow, grief, अनुभूय-after undergoing, experiencing- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of अनु+भू- (भू-भवति- १ ग. प. प. to be, exist), हि-अव्यय- surely, indeed, घनान्धकारेषु- पु. लिं. स. वि. ब. व. of घनान्धकार- total darkness, pitch dark- घनः - deep, dense अन्धकारः- darkness -कर्मधारय स., इव-अव्यय- like, similar to, शोभते, जीवति & याति- all वर्त. तृ. पु. ए. व. of शुभ् - १ ग. आ. प. to shine, to be beautiful, जीव-१. ग. प. प.

to live, survive, be alive & या-२ ग. प. प. to go, to come to, become, सुखात् - पं. वि. ए. व. of सुख, तु -अव्यय-just, just so, यः, नरः, सः, धृतः & मृतः -all पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्-who, नर-man, person, तद्-he, धृत- held, sustained- क. भू धा. वि. of धृ-धरति- १ ग. प. प. to hold, bear & मृ-मरति १ ग. प. प. to die, दरिद्रताम् -स्त्री. लि. द्वि. वि. ए. व. of दरिद्रता-adjctv-poverty, शरीरेण-by the body -न. लिं. तृ. वि. ए. व. of शरीर- body

**अनिन्द्यमपि निन्दन्ति स्तुवन्त्यस्तुत्यमुच्चकैः।
स्वापतेयकृते मर्त्याः किं किं नाम न कुर्वते॥२१८॥** -महा सुभाषित संग्रह

मर्त्याः स्वापतेयकृते अनिन्द्यम् अपि निन्दन्ति। (मर्त्याः) अस्तुत्यम् उच्चकैः स्तुवन्ति। (ते स्वापतेयकृते) किम् किम् नाम न कुर्वते?

For the sake wealth, Men criticize worthy persons and they loudly praise unworthy,, What all acts do they not do (for gaining wealth)?

मर्त्याः -पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of मर्त्य- a mortal, human, man स्वापतेयकृते- स. वि. ए. व. of स्वापतेयकृत- for the cause of wealth- स्वापतेय- wealth, property, कृत-work, deed, aim, object- क. भू धा. वि. of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make- स्वापतेयाय कृतम्- च. तत्पुरुष स.-For the sake of wealth, अनिन्द्यम्- worthy- न निन्द्यम्-नज्जतपुरुष स.-निन्द्य-adjctv-blamable, bad-(also निन्दनीय & निन्दितव्य)- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of निन्द्-निन्दति १ ग. प. प. to blame, condemn, निन्दन्ति-वर्त. तृ. पु. ब. व. of निन्द्, अस्तुत्यम्- unworthy- न स्तुत्यम्-नज्जतपुरुष स.- स्तुत्य-(also स्तोतव्य & स्तवनीय)- praiseworthy-कर्मणि वि. धा. सा. वि. of स्तु-स्तौति-स्तवीति, स्तुते-स्तुवीते २ ग. उ. प. to praise, laud, स्तुवन्ति-वर्त. तृ. पु. ब. व. of स्तु, उच्चकैः:-अव्यय- loud, lofty, high, अपि-अव्यय- even, also, किम्-what, which, किम् किम् नाम-what all deeds or acts, न- no, not कुर्वते-वर्त.आ. प. तृ. पु. ब. व. of कृ-to do

**दग्धं खाण्डवमर्जुनेन बलिना दिव्यैद्वृमैर्भूषितम्,
दग्धा वायुसुतेन रावणपुरी लंका पुनःस्वर्णभूः।
दग्धः पंचशरः पिनाकपतिना तेनाप्ययुक्तं कृतं,
दारिद्र्यं जनतापकारकमिदं केनापि दग्धं न हि॥२१९॥**

बलिना अर्जुनेन, दिव्यैः द्वृमैः भूषितम्, खाण्डवम् दग्धम्। पुनः वायुसुतेन स्वर्णभूः रावणपुरी लंकादग्धा। पिनाकपतिना पंचशरः दग्धः। तेन अपि अयुक्तम् कृतम्। इदम् जन-ताप-कारकम् दारिद्र्यम् केन अपि हि न दग्धम्॥

The Khandav (forest), adorned with celestial trees, was burnt down by mighty

Arjuna. Then, the golden land of Ravana's Lanka was burnt down by Vayusuta, Hanuman. Lord of Love Madan was burnt down by Lord Shiva. None of them did it right! No body burnt down this poverty, the cause of the (greatest) misery to all people!

बलिना, अर्जुनेन्, वायुसुतेन्, पिनाकपतिना, तेन & केन- all पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of बलिन्-adjtv-strong, powerful, mighty, अर्जुन्-one of the Pandavas, वायुसुत्- Son of Vayu-Hanuman-वायोः सुतः:-ष. तत्पुरुष स., पिनाकपति- holder of Pinaka- Bow of Shiva- पिनाकस्य पतिः -ष. तत्पुरुष स., तद्-he & किम्-who - न केन अपि- by no one, दिव्यैः & द्रुमैः -तृ. वि. ब. व. of दिव्य- heavenly, celestial & द्रुम-tree, भूषितम्, खाण्डवम्, दग्धम्, जनतापकारकम्, दारिद्र्यम्, अयुक्तम् & कृतम् -द्वि. वि. ए. व. of भूषित-adorned, decorated- क. भू. धा. वि. of भूष-भूषयति-ते १० ग. उ. प., खाण्डव- name of a forest sacred to Indra, दग्ध- burnt down- क. भू. धा. वि. of -दह-दहति १ ग. प. प. to burn, जनतापकारक-cause misery to all people , जन-people, ताप- misery, hardship, कारक- causing- जनानाम् तापः-जनतापः- ष. तत्पुरुष स., जनतापम् करोति इति- जनतापकारक- उपपद तत्पुरुष स., दारिद्र्य- poverty, अयुक्त- incorrect, improper- न युक्त-नज्ञतपुरुष स. -युक्त- proper, fit-- क. भू. धा. वि. of -युज्-युनक्ति-युंक्ते ७ ग. उ. प. to connect, use, set & कृत- done- क. भू. धा. वि. of कृ- करोति, पुनः (पुनर्)-अव्यय-again, स्वर्णभूः -golden land- स्वर्ण-gold, भूः- land, place, स्वर्ण भूः - कर्मधारय स. रावणपुरी-रावणस्य पुरी-ष. तत्पुरुष स., लंका & दग्धा- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. पंचशरः- holder of five arrows- epithet of Madana -Lord of Love, यः पञ्च शरान् धारयति सः-बहुव्रीहि स अपि-अव्यय-also, even, इदम्- this, हि-अव्यय-indeed, surely

**बन्धुस्त्रीभृत्यवर्गस्य बुद्धेः सत्वस्य चात्मनः।
आपत्रिकषपाषाणे नरो जानाति सारताम्॥२२०॥** - सुभाषित रत्न भाण्डागारं

नरः आत्मनः, बन्धुस्त्रीभृत्यवर्गस्य, बुद्धेः, सत्वस्य च सारताम्, आपद्-निकषपाषाणे (हि) जानाति॥

Man realizes the worth of his relatives, wife (spouse), servants, his own intelligence and his own life, (only) during the real hardships.

नरः-पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of नर- man, human, आत्मनः, बुद्धेः, सत्वस्य & बन्धुस्त्रीभृत्यवर्गस्य-पु. लिं. ष. वि. ए. व. of आत्मन्-one's own, self, बुद्धिः- (स्त्री. लिं.) - knowledge, intelligence, सत्व-(न. लिं.) Being, existence, life, & बन्धुस्त्रीभृत्यवर्ग- a relation, wife and team of servants- बन्धु-relation, brother, स्त्री-woman, wife, भृत्य-servant, वर्ग-class, group, category, team-भृत्याणाम् वर्गः-भृत्यवर्गः - बन्धु च स्त्री च भृत्यवर्गः च -बन्धुस्त्रीभृत्यवर्ग- द्वंद्व स., सारताम् - स्त्री. लि. द्वि. वि. ए. व. of सारता- strength, value, worth - सार-adjtv- essence, excellence, आपत्रिकषपाषाणे - स. वि. ए. व. of आपत्रिकषपाषाण- Calamity like a (strong) stone-आपद्- calamity, difficulty, निकषपाषाण - touchstone- निकषपाषाणः इव आपद् -

आपन्निकषपाषाणः -कर्मधारय स., जानाति-वर्त. तृ. पु. ए. व. of ज्ञा-जनाति-जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand

**यथा ह्यामिषमाकाशो पक्षिभिः श्वापदैर्भुवि ।
भक्ष्यते सलिले मत्स्यैस्तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥२२१॥** -महाभा. वन. अ. २-४०

यथा हि पक्षिभिः आकाशे, श्वापदैः भुवि, सलिले मत्स्यैः आमिषम् भक्ष्यते, तथा सर्वत्र वित्तवान् (भक्ष्यते) ॥

The manner in which birds secure their food in the sky, wild beasts on the land and the fish in the water, in the same manner a wealthy man is fleeced everywhere (by everyone)

यथा- in which way & तथा- in that way, in a similar way -both अव्यय, हि-अव्यय- indeed, surely, पक्षिभिः: श्वापदैः & मत्स्यैः:- all पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of पक्षिन्- bird, श्वापद- a beast of prey, world animal and मत्स्य-a fish, आकाशो, भुवि & सलिले- स. वि. ए. व. of आकाश- पु/न. लिं.- sky, भू - स्त्री. लिं.-land, earth & सलिल- पु/न. लिं.-water, आमिषम्- prey, flesh, object of enjoyment, food, भक्ष्यते- gets eaten, gets enjoyed -कर्मणि प्रयोग वर्त. तृ. पु. ए. व. of भक्ष् - (भक्ष्-भक्ष्यति-ते १० ग. उ. प. to eat, enjoy, सर्वत्र-अव्यय-everywhere, at all places, सर्वेण- पु/न. लि. तृ. ए. व. of सर्व-all, everyone, वित्तवान्- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of वित्तवत्- a wealthy man

**अघटितघटितं घटयति सुघटितघटितानि दुर्घटी कुरुते ।
विधिरेव तानि घटयति यानि पुमान्नैव चिन्तयति ॥२२२॥** -कवि बल्लाळ भोजप्रबंध

(विधिः) अघटितघटितम् घटयति। (विधिः) सुघटितघटितानि दुर्घटी कुरुते। यानि (घटितानि) पुमान् न एव चिन्तयति, तानि विधिः एव घटयति॥

The destiny makes things happen that have not happened (before). It also destroys well-established things. Destiny alone can make things happen which a man can never think of.

अघटितघटितम् -न. लि. प्र. वि. ए. व. -things that have not happened earlier- अघटितम् घटितम्- कर्मधारय स. अघटित- things that have not happened-- न घटित- नज्जत्पुरुष स.-घटित- happened, occurred -क. भू. धा. वि. of- घट्-घटते १ ग. आ. प. to happen, to take place घटयति-वर्त. प्रयोजक तृ. पु. ए. व. of घट्, सुघटितघटितानि-न. लि. प्र. वि. ब. व. -of सुघटितघटित- सुघटितम् घटितम्-well-established things- कर्मधारय स., सु-अव्यय-prefix

implies well, good, excellent- घटी- A measure of time दुर्घटी - Bad time कुरुते-आ. प. तृ. पु. ए. व. दुर्घटी कृ- to destroy, to undo- कृ-करोति-कुरुते- ८ ग. उ. प. - to do, make, विधि: - destiny, fate, एव-अव्यय-alone, only, यानि & तानि -न. लि. प्र. वि. ब. व. of यद् -which, what & तद्-that, पुमान् -पु. लि. प्र. वि. ए. व. of- पुंस्- a man, human, न-no, not, चिन्तयति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of चिन्त्-to think, consider, reflect

**प्राप्तव्यम् अर्थं लभते मनुष्यो
देवोऽपि तं लंघयितुं न शक्तः।
तस्मान् न शोचामि न विस्मयो मे
यद् अस्मदीयं न हि तत् परेषाम्॥२२३॥** -पंचतंत्र

मनुष्यः प्राप्तव्यम् अर्थं लभते। देवः अपि तम् लंघयितुम् न शक्तः (अस्ति)। तस्मात् न शोचामि न मे विस्मयः (अस्ति)। यद् अस्मदीयम् (अस्ति), तद् न हि परेषाम् (भवति) ॥

Man gets what he is destined to get. Even the God is not capable of taking it away (from him). That is why I do not worry, nor am I surprised. What is destined to be mine, can not belong to others.

मनुष्यः -man, person & देवः- God - both in-प्र. वि. ए. व. प्राप्तव्यम्, अर्थम् & तम्- द्वि. वि. ए. व. of प्राप्तव्य- what is to be obtained, gained- (also प्रापनीय & प्राप्य)- कर्मणि वि. धा. सा. वि. of प्रे+आप्-to gain, obtain- आप्-आप्नोति ५ ग. प. प. to get, अर्थ-wealth, money, purpose & तद्-it, that, लभते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of लभ्-१ ग. आ. प. to get, अपि-अव्यय-also, even, and, लंघयितुम्- हेत्वर्थक तुमन्त धा. सा. अव्यय of - लंघ-लंघति-ते १ ग. उ. प. & लंघयति-ते १० ग. उ. प- to leap, go beyond, to injure, न- no, not, शक्तः-प्र. वि. ए. व. of शक्ति-capable of, able to- क. भू. धा. वि. of शक्-शक्नोति ५ ग. प. प. to be able, have power to, तस्मात् -for that- पं. वि. ए. व. of तद्- that, शोचामि-वर्त. प्र. पु. ए. व. of शुच्-शोचति १ ग. प. प. to worry, to be sorry, to regret, विस्मयः - wonder, surprise, astonishment, मे -ष. वि. ए. व. of अस्मद्- I, we, यद्- which, what, अस्मदीयम्- ours, our & तद् -that, it- all in न. लि. प्र. वि. ए. व., हि-अव्यय-surely, indeed, परेषाम् -belonging to others-ष. वि. ब. व. of पर-other person, stranger

**वने रणे शत्रुजलाग्निमध्ये
महार्णवे पर्वतमस्तके वा।
सुप्तं प्रमत्तं विषमस्थितं वा
रक्षान्ति पुण्यानि पुराकृतानि॥२२४॥** -नीतिशतक

पुराकृतानि पुण्यानि (नरम), वने, रणे, शत्रुजलाग्निमध्ये, महार्णवे, पर्वतमस्तके वा सुप्तम् प्रमत्तम् विषमस्थितम् वा रक्षन्ति ॥

Good deeds done in earlier times protect (a person) in the forest, in the battlefield or from an enemy, in water or fire, in a big ocean or on a mountain top, while sleeping or when careless or when in a trouble.

वने, रणे, शत्रुजलाग्निमध्ये, महार्णवे & पर्वतमस्तके- all in स. वि. ए. व. of वन- forest, रण- battlefield, -शत्रुजलाग्निमध्य- amidst enemy, water or fire-(शत्रु-enemy, जल-water, अग्नि- fire- शत्रुः च जलम् च अग्निः च-शत्रुजलाग्निः- द्वंद्व स. -शत्रुजलाग्नेः मध्यः - शत्रुजलाग्निमध्यः - ष. तत्पुरुष स.), महार्णव- - a big ocean- (अर्णवः- ocean, महान् अर्णवः- कर्मधारय स.) & पर्वतमस्तक- mountain top -पर्वत - mountain, मस्तक- head, top -(पर्वतस्य मस्तकम् - ष. तत्पुरुष स.), वा- अव्यय- or, and, सुप्तम्, प्रमत्तम् & विषमस्थितम् all द्वि. वि. ए. व. of सुप्त- slept, sleeping- क.भू. धा. वि. of स्वप्-स्वपिति २ ग. प. प. to sleep, to fall asleep, प्रमत्त- careless, heedless, intoxicated- क.भू. धा. वि. of प्र+मद्-(मद्-माद्यति ४ ग. प. प. to be mad, intoxicated, drunk) & विषमस्थित- facing a trouble, amidst danger- विषम- trouble, danger, rough, odd, स्थित- positioned, staying - क.भू. धा. वि. of स्था-तिष्ठति १ ग. प. प. to stand, stay- विषमे तिष्ठति इति - उपपद तत्पुरुष स., पुराकृतानि & पुण्यानि - न. लि. प्र. वि. ब. व. of पुराकृत- done earlier -पुरा-अव्यय-before, in former times, कृत- done, made - क.भू. धा. वि. of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make - अव्यय पूर्वपद कर्मधारय स. & पुण्य- good deeds, blessings, रक्षन्ति-वर्त. तृ. पु. ब. व. of रक्ष-रक्षति १ ग. प. प. to protect, save

**विहाय पौरुषं यो हि दैवमेवावलम्बते।
प्रासादसिंहवत्स्य मूर्धि तिष्ठन्ति वायसा: ॥२२५॥**

यः पौरुषम् विहाय दैवम् हि एव अवलम्बते, तस्य मूर्धि प्रासादसिंहवत् वायसा: तिष्ठन्ति।

A person, who depends on the destiny alone, abandoning all efforts, is like the (statue of a) palace lion on whose head, crows squat (fearlessly).

यः- पु. लि. प्र. वि. ए. व. of यद्-who, which, पौरुषम् & दैवम्-both- द्वि. वि. ए. व. of पौरुष- efforts, exertion, heroism & दैव- destiny, fate, विहाय- leaving, abandoning- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of वि+हा- (हा-जहाति २ ग. प. प. to leave, abandon), हि -indeed, surely & एव-just, just so, alone- both - अव्यय, अवलम्बते- वर्त तृ. पु. ए. व. of अव+लम्ब्-to hold on, rest upon, support oneself- लम्ब्- लम्बते-१ ग. आ. प. to hang from, dangle, तस्य- ष. वि. ए. व. of तद्-he, मूर्धि-पु. लि. स. वि. ए. व. of मूर्धन्-head in general, top, प्रासादसिंहवत्- like a lion of a palatial building-प्रासाद- palatial building, सिंह-lion, वर्त-an affix to noun

shows likeness, resemblance, वायसा:-पु. लि. प्र. वि. ब. व. of वायस-crow, तिष्ठन्ति-वर्त तृ. पु.
ब. व. of स्था-तिष्ठति १ ग. प. प. stand, stay